

Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ
ΠΡΟΔΡΟΜΟΥ - ΠΕΤΡΑΣ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ

(ΠΙΝ. 1-5)

Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἄρχισε πρὶν ἀπὸ χρόνια, μὲ τὴ συγκέντρωση φωτογραφιῶν ἀπὸ τὰ χειρόγραφα ποὺ φέρουν τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα τῆς μονῆς Προδρόμου - Πέτρας ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, γραμμένο σὲ βυζαντινοὺς δωδεκασύλλαβους στίχους¹:

*Ἡ βίβλος αὕτη τῆς μονῆς τοῦ Προδρόμου
τῆς κειμένης ἔγγιστα τῆς Ἀετίου·
ἀρχαῖκή δὲ τῇ μονῇ κλήσις Πέτρα.*

Ὡς βασικὸ βοήθημα χρησιμοποίησα τὸ βιβλίον τοῦ R. Janin, *La Géographie ecclésiastique de l'empire Byzantin (Première Partie, Le siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique. Tome III, Les églises et les monastères, Paris 1953)* ὅπου, στὶς σελ. 441 κέ., μὲ τὸν τίτλον *Bibliothèque*, ὁ συγγραφέας δίνει κατάλογο τῶν χειρογράφων ποὺ πρέπει νὰ ἀνήκων στὴ μονή. Ὁ κατάλογος ὅμως αὐτὸς τοῦ Janin χρειαζόταν ὀρισμένες διορθώσεις, μὲ τὶς ὁποῖες καὶ ἄρχισα τὴν ἐργασία μου. Ὅταν ἤδη εἶχα προχωρήσει ἀρκετὰ στὴ σύνθεσή της, μπόρεσα νὰ ἀποκτήσω φωτοτυπίες τοῦ σχετικοῦ μὲ τὴ μονὴ τμήματος ἀπὸ τὴ διδακτορικὴ διατριβὴ τοῦ Otto Volk, *Die byzantinischen Klosterbibliotheken von Konstantinopel, Thessalonike und Kleinasien, Diss., München 1955* (δακτυλογραφημένη), σελ. 64-79². Ἀρ-

1. Βλ. σχετικὰ B. Granić, *Der Inhalt der Subscriptionen in den datierten griechischen Handschriften des 11., 12. und 13. Jahrhunderts, Byzantion 1 (1924) 251-272*. Ἀθ. Δ. Κομίνης, *Τὸ βυζαντινὸν ἱερὸν ἐπίγραμμα καὶ οἱ ἐπιγραμματικοί. Διατριβὴ ἐπὶ ὑψηγεία, Ἀθ. 1966* [Ἐ'Αθηνῶν, Σειρὰ διατριβῶν καὶ μελετημάτων, 3], σελ. 40-41. K. Krumbacher, *Κτήτωρ, Ein lexikographischer Versuch, Strassburg 1909* [Sonderabdruck aus Band XXV der «Indogermanischen Forschungen»], σελ. 414.

2. Γιὰ τὰ δύο αὐτὰ βασικὰ βοηθήματα θὰ παραπέμπω μὲ τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων. Σχετικὰ μὲ τὶς ἄλλες παραπομπὲς χρησιμοποιοῦ τὶς ἀκόλουθες συντομογραφίες :

Aland : Kurt Aland, *Kurzgefasste Liste der griechischen Handschriften des Neuen Testaments. I. Gesamtübersicht, Berlin 1963.*

γότερα, αφού πια είχα ολοκληρώσει βασικά την έρευνά μου, είχα την ευκαιρία στο Μόναχο, ως υπότροφος του Ίδρυματος Alexander von Humboldt, να μελετήσω ξανά ολόκληρη τη διατριβή του Volk, να μιλήσω μαζί του και να συμπληρώσω τη βιβλιογραφία, τις πληροφορίες και τις παραπομπές μου¹. Πολλές από τις διορθώσεις μου στο βιβλίο του Janin τις είχε κιόλας κάνει ο Volk, στον όποιο παραπέμπω, αλλά ή τόσο ενδιαφέρουσα διατριβή του μένει ακόμη δυστυχώς ανέκδοτη και απρόσιτη, και έτσι ο Janin συνεχίζει να είναι το νεώτερο σχετικό βοήθημα. Για το λόγο αυτόν δεν άλλαξα τη σύνθεση της έργασίας μου, πρόσθεσα μόνο μέσα σε παρένθεση τα όνόματα «Janin» και «Volk» δίπλα στα χφφ τής βιβλιοθήκης που μνημονεύουν ο ένας ή και οι δύο τους.

Α. Η ΣΥΛΛΟΓΗ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΩΝ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ

1. Διορθώσεις στον κατάλογο του Janin.

Το χειρόγραφο τής Πανεπιστημιακής Βιβλιοθήκης τής Τυβίγγης πρέπει να διαγραφῆ από τον κατάλογο, γιατί είναι απλῶς αντίγραφο του Μαρτίνου Κρουσίου από το χφ 3 τής Βαυαρικής Βιβλιοθήκης του Μονάχου, όταν αυτό βρισκόταν στην Τυβίγγη. Ο Κρούσιος το δανείστηκε από τη Schlossbibliothek στις 3 Φεβρουαρίου 1577, το μελέ-

Bick: Joseph Bick, Die Schreiber der Wiener griechischen Handschriften, Wien 1920.

Ehrhard: A. Ehrhard, Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griech. Kirche, I-III, 1937-1949.

ΕΦΣΚ: Έλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως.

Gregory: G. R. Gregory, Textkritik des Neuen Testaments, Leipzig 1900.

Lake: K. Lake and S. Lake, Monumenta Palaeographica Vetera. First Series, Dated Greek Minuscule Manuscripts to the Year 1200. I-X, Boston Mass. 1934-1939.

Mercati, Scritti: G. Mercati, Scritti d'Isidoro, il cardinale Ruteno e codici a lui appartenuti che si conservano nella Biblioteca Apostolica Vaticana (Studi e Testi 46), Città del Vaticano 1926.

Vogel - Gardthausen: M. Vogel und V. Gardthausen, Die griechischen Schreiber des Mittelalters und der Renaissance, Leipzig 1909.

Για τους Καταλόγους τῶν χφφ τὸν πλήρη τίτλο βλ. στὸ βιβλίο τοῦ M. Richard, Répertoire des Bibliothèques et des Manuscrits grecs, Paris 1958. Supplément I (1958-1963), Paris 1963.

1. Εὐχαριστῶ και τώρα θερμὰ τὴ φιλόλογο κυρία Νίκη Eidencier, πού μου ἔστειλε τίς φωτοτυπίες, και τὸν Dr. Otto Volk, βιβλιοθηκάριο τῆς Βαυαρικῆς Βιβλιοθήκης, πού εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ συζητήσῃ μαζί μου σχετικά μὲ τὸ θέμα και νὰ μὲ βοηθήσῃ στίς ἀναζητήσεις μου στὴ Βιβλιοθήκη. Στούς καθηγητὲς κκ. Αἰνο

τησε καὶ τὸ ἀντέγραψε. Στὸ περιθώριο τοῦ φ. 143 ἔγραψε τὴ σημείωση: *«Διανέγων ἐγὼ Μαρτῖνος ὁ Κρούσιος, ἐν Τυβίγγῃ διδάσκαλος, ἀπὸ τῆς ἐ' μηνὸς Μαρτίου, ἕως τῆς ιε' τοῦ αὐτοῦ, ἐν ἔτει τῆς σωτηρίας ,αηοζ'»*. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἀπομίμηση τῆς γραφῆς τοῦ πρωτοτύπου στὸ κτητορικὸ σημείωμα. Τὸ ἀντίγραφο τοῦ Κρούσιου στὴν Τυβίγγη ἔχει τὸν ἀριθμὸ Mc 62¹.

Τὸ χφ ἀρ. 129 (Lambeek) τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης (=Vindob. Theol. Gr. 3) εἶναι τοῦ 11ου - 12ου αἰ. Τὸ κτητορικὸ σημείωμα μόνον, ἀντιγραμμένον ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Μαγκλαβίτη, ἀνήκει στὸν 14ο².

Ὁ Σιναϊτικὸς κώδικας (352) τοῦ ἔτους 1320, τοῦ ὁποῦ βιβλιογράφος εἶναι ὁ Ἰωάννης Μαγκλαβίτης, δὲν φέρει τὸ κτητορικὸ σημείωμα τῆς μονῆς οὔτε καμιὰ ἄλλη μνεῖα σχετικὴ, καὶ ἐπομένως δὲν μπορεῖ νὰ περιληφθῇ στὸν κατάλογο τῶν χειρογράφων τῆς³.

Μὲ τὰ στοιχεῖα Regius 618 δὲν ὑπάρχει σήμερα χειρόγραφο στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Παρισιοῦ, ὅπως μὲ πληροφορεῖ μὲ γράμμα του ὁ conservateur κ. Charles Astruc ὕστερα ἀπὸ ἔρευνες πού ἔκαμε εἰδικὰ στοὺς παλιούς καταλόγους τῆς Βιβλιοθήκης. Τὸ χφ αὐτό, τὴν περιγραφή τοῦ ὁποῦ δίνει ὁ Du Cange⁴ (Regius *618 - μὲ ἀστερίσκο), δὲν

Πολίτη, πού παρακολούθησε τὴν ἐργασία μου ἀπὸ τὴν ἀρχή, καὶ H.-G. Beck, πού συζήτησε μαζί μου πρόθυμα διάφορα θέματά της, χρωστῶ θερμότες εὐχαριστίες.

1. M. C r u s i u s, Turcograecia, Basileae (1584), σελ. 190. W. S c h m i d, Verzeichnis der griechischen Handschriften der K. Universitätsbibliothek zu Tübingen, Τυβίγγη 1902, σελ. 64 κέ., 79 κέ. I. H a r d t, Catalogus codicum manuscriptorum Bibliothecae Regiae Bavaricae, Τόμ. 1, Μόναχο 1806, σελ. 14-22. V o l k, σελ. 71, σημ. 36. Στὸ ἴδιο χφ περιέχονται ἄλλα δύο ἔργα, ἀντίγραφα τοῦ Κρούσιου καὶ αὐτά. Τὸ Πανηγυρικὸ (τοῦ Μονάχου) εἶναι δεῦτερο στὴ σειρά καὶ βρίσκεται στὶς σελ. 15-179. Ἡ ἀντιγραφή ἄρχισε στὶς 20 Μαρτίου καὶ τελεώσε στὶς 8 Ἀπριλίου 1577. Στὴ σελ. 16 τοῦ χφ δίνεται περιγραφή τοῦ πρωτοτύπου καὶ στὴ σελ. 179 ὑπάρχει ἓνα ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ St. Gerlach πρὸς τὸν Κρούσιο, πού περιγράφει τὴν ἐκκλησία καὶ τὶς τοιχογραφίες τῆς μονῆς. Εὐχαριστίες χρωστῶ στὸν καθηγητὴ κ. Φάνη Κακριδῆ, πού μοῦ φρόντισε τὶς φωτογραφίες τῆς Τυβίγγης.

2. B i c k, σελ. 106, ἀρ. 144.

3. V. G a r d t h a u s e n, Catalogus, σελ. 79. Ὁ Μαγκλαβίτης ὑπῆρξε πιθανῶς μοναχὸς στὴ μονὴ Προδρόμου, καὶ τὸ χειρόγραφό του μπορεῖ νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ βιβλιογραφικὸ ἐργαστήριό της (βλ. παρακάτω), χωρὶς ὅμως αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι ἀνήκε καὶ στὴ βιβλιοθήκη της.

4. Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis, Lugduni 1688, Τόμ. 2, Index auctorum, σελ. 30, Ν ε ὄ φ υ τ ο ς.

ταυτίζεται με κανένα άλλο σε καινούρια ή παλιά ἀρίθμηση. Ἐτσι ἢ πρέπει νὰ θεωρήσουμε λανθασμένη τὴν ἐνδειξη τοῦ Du Cange ἢ νὰ δεχτοῦμε ὅτι τὸ χφ χάθηκε· τὸ γεγονός εἶναι ὅτι δὲν μποροῦμε νὰ τὸ περιλάβουμε στὸν κατάλογο τῶν χφφ τῆς μονῆς ποὺ σώζονται σήμερα. (Οἱ ἀστερίσκοι στοὺς ἀριθμούς τοῦ Du Cange δηλώνουν ἄλλωστε ὅτι οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ τῶν χφφ εἶχαν κιόλας ἀλλάξει)¹.

Ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς 37 τοῦ χφ τῆς μονῆς Λειμῶνος τῆς Λέσβου πρέπει νὰ διορθωθῆι σὲ 13. Ὁ Janin ἀντλεῖ τὴν πληροφορία τοῦ ἀπὸ τὸ δημοσίευμα τοῦ Α. Σιδερίδου, Αἰ ἐν Κωνσταντινουπόλει κινιστέρναι τοῦ Ἀετίου καὶ τοῦ Ἀσπαρος καὶ αἰ πέριξ αὐτῶν μοναὶ (Ε.Φ.Σ.Κ. 29 [1907] 252), ὅπου ὁ ἀρ. 37 ἀνήκει στὴν περιγραφὴ τοῦ χφ 13 καὶ δηλώνει τὸν αὐξοῦσα ἀριθμὸ τοῦ κειμένου, μετὰ τὸ τέλος τοῦ ὁποῖου εἶναι γραμμένο τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα. Ἡ παραπομπὴ στὸν Κατάλογο τοῦ Κεραμέως σωστὴ².

Ἐπίσης ὁ κώδ. Chisianus R VII 50 στὸν Κατάλογο³ ἔχει νέο ἀριθμὸ, 41.

Τὸ χφ 57 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν δὲν εἶναι ἔργο τοῦ ἱερομονάχου Κύρου τῆς μονῆς τῶν Νοσσιῶν, ἀλλὰ «ἐξωνήθη . . . κεκοσμημένη [ἢ βίβλος] καὶ ἀφιερῶθη . . . παρ' αὐτοῦ» στὴ μονὴ αὐτὴ⁴.

Ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς τοῦ Βατικανοῦ κώδ. 565 πρέπει νὰ διορθωθῆι σὲ 564.

Ἐπίσης ὁ Rossianus 5 βρίσκεται σήμερα, μαζὶ μετὰ τὴν ὁμώνυμη συλλογὴ, στὸ Βατικανὸ καὶ ὄχι στὴ Βιέννη, μετὰ τὸν ἀριθμὸ 169.

Στὸν κατάλογο τοῦ Janin⁵, περιλαμβάνονται συνολικὰ εἴκοσι χφφ, ἀπὸ τὰ ὁποῖα, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, πρέπει νὰ ἀφαιρεθοῦν τὰ τρία : Τυβίγγης, Σινᾶ 352 καὶ Par. Regius 618. Στὸν ἀριθμὸ αὐτὸν ὁμοίως πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ ἀρκετὰ ἄλλα χφφ, σύμφωνα μετὰ τὸ κτητορικὸ τους σημεῖωμα ἢ μετὰ ἄλλες ἐνδείξεις⁶.

1. Ὁ Du Cange μαζὶ μετὰ τὸν Regius *618 ἀναφέρει καὶ τὸν Regius 957, ὁ ὁποῖος, σύμφωνα πάλι μετὰ τὴν πληροφορίαν τοῦ κ. Astruc, ταυτίζεται μετὰ τὸν Par. Gr. 2286. Τὸ χφ αὐτὸ ἔχει βιβλιογράφου καὶ συγγραφέα ἐνὸς τμήματός του τὸν Νεόφυτο Προδρομὸν (βλ. παρακάτω, σελ. 24 κέ.). Ὁύτε ὁ Regius 957 (=Par. Gr. 2286) οὔτε καὶ ὁ χαμένος Regius *618 θὰ μποροῦσαν νὰ συγκαταριθμηθοῦν στὰ χφφ τῆς βιβλιοθήκης. Ἀνήκαν ἀπλῶς στὴν παραγωγὴ ἐνὸς μοναχοῦ τῆς μονῆς. Στὸν κ. Astruc χρωστῶ θερμότερες εὐχαριστίαις.

2. Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη, ΕΦΣΚ, Παράρτημα 15ου τόμου (1884), σελ. 30 κέ.

3. P. Franchi de' Cavalieri, Codices graeci Chisiani et Borghiani, Ρώμη 1927.

4. Βλ. καὶ παρακάτω, ἀρ. 13.

5. Ὁ ὁποῖος ἀντλεῖ ἀπὸ παλαιότερα βοηθήματα, χωρὶς νὰ ἔχη πάντα τὴ δυνατότητα νὰ ἐλέγξῃ τὴν πληροφορίαν του, γι' αὐτὸ καὶ χρειάζεται προσοχὴ στὴ χρησιμοποίησιν τοῦ καταλόγου του.

6. Ἀνάλογα ἔργασια γιὰ τὴν βιβλιοθήκην τῆς μονῆς Γαλησίου στὴ Μ. Ἀσία

2. Κατάλογος τῶν χειρογράφων.

6 ο ο α ἰ ώ ν α

1. Τὸ παλαιότερο χειρόγραφο τῆς βιβλιοθήκης εἶναι ὁ περίφημος Διοσκορίδης τῆς Βιέννης (Vindob. Med. Gr. 1), γραμμένος μετὰ τὸ 512¹. Ὡς τὰ 1204 ἡ ἱστορία του δὲν εἶναι γνωστὴ. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ κώδικας πέρασε στὰ χέρια τῶν Δυτικῶν καὶ μετὰ τὸ 1261 βρέθηκε πάλι σὲ χέρια ἑλληνικά. Πότε ἀκριβῶς μῆκε στὴ βιβλιοθήκη εἶναι ἄγνωστο, ἴσως ὁμοίως στὰ 1261 κιόλας. Ὅπως δὲποτε βρισκόταν στὴ μονὴ στὰ μέσα τοῦ 14ου αἰώνα, ὅταν τὸν χρησιμοποίησε ὁ μοναχὸς Νεόφυτος γιὰ δυὸ ἀντίγραφα (Πάδοβας, Bibl. Semin. 194, Par. Gr. 2286). Νεώτερο ἀντίγραφο, μὲ πρότυπα τὸν Διοσκορίδη τῆς Βιέννης καὶ τὸ χφ τῆς Πάδοβας, εἶναι ὁ Chisianus Gr. 53 (F VII 159) τῶν μέσων τοῦ 15ου αἰ.².

Τὸν κώδικα, «παντάτασι παλαιωθέντα καὶ κινδυνεύοντα διαφθορῆναι ἐστάχασεν ὁ Χορτασμένος Ἰωάννης προτροπῇ καὶ ἐξόδῳ τοῦ τιμιωτάτου ἐν ἱερομονάχοις κυροῦ Ναθαναὴλ νοσοκόμου τηρικαῦτα τυγ-

---

βλ. Fr. Halkin, Manuscripts Galésienes, Scriptorium 15 (1961) 221 κέ. (καὶ N. G. Wilson, Notes on greek manuscripts. 4. Some scribes called Athanasius, Scriptorium 15 [1961] 317 κέ.). Βλ. ἀκόμη σχετικὰ καὶ Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἡ ἐν τῷ νησίῳ Σωζοπόλεως βασιλικὴ μονὴ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου καὶ ἡ τύχη τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς, Viz. Vrem. 7 (1900) 1-35. M. Wittek, Pour une étude du scriptorium de Michel Apostolès et consorts, Scriptorium 7 (1953) 290-297. J. Irigoien, Pour une étude des centres de copie byzantins. I. Les caractères externes du livre manuscrit, Scriptorium 12 (1958) 208-227. II. Quelques groupes de manuscrits. III. Centres de copie et bibliothèques, Scriptorium 13 (1959) 177-209 καὶ πίν. 17-20. H. Hunger, Griechische Paläographie (Geschichte der Textüberlieferung der antiken und mittelalterlichen Literatur, Τόμ. 1, Antikes und mittelalterliches Schriftwesen, Atlantis-Verlag), Ζυρίχη 1961, σελ. 107. N. G. Wilson, The Libraries of the Byzantine World. Greek, Roman and Byzantine Studies [Duke University] 8 (1967) 53-80 καὶ εἰδικὰ σελ. 64.

Μὲ ἀστερίσκο σημειῶνω τὰ χφφ ποὺ δὲν εἶδα φωτογραφία τους.

1. A. de Premierstein, C. Wessely, I. Mantuani, De codicis Dioscuridei Aniciae Julianaе, nunc Vindobonensis Med. gr. 1, historia, forma, scriptura, picturis. Mod. J. de Karabacek, Lugduni 1906.

2. Premierstein, σελ. 22. Mercati, Scritti, σελ. 93, ἀρ. 3, E. Mioni, Un ignoto Dioscoride miniato: il cod. 194 del Seminario di Padova. (Libri e stampatori in Padova. Miscellanea di studi storici in onore di mons. G. Bellini), Πάδοβα 1959, σελ. 345-376 (εἰδικὰ σελ. 349). Τοῦ Ἰδίου, Catalogo di manoscritti greci esistenti nelle Biblioteche italiane, 2 τόμοι, Istituto poligrafico dello stato [1964], σελ. 244 κέ.

χάνοντος ἐν τῷ ξενῶνι τοῦ Κράλη ἔτους ,ςλιδ', ἰνδικτιῶνος ιδ'»¹. Μετὰ τὸ 1453 τὸ χφ πέρασε σὲ χέρια τουρκικὰ καὶ ἰουδαϊκὰ (ὅπως φαίνεται ἀπὸ σημειώματα), καὶ ἀπὸ τὰ 1569 βρίσκεται στὴ Βιέννη² (Volk).

10 ο υ α ἰ ὶ ὶ ν α

2. 961, 30/9. Ρώμη, Βατικανό, Rossianus Gr. 169 (παλαιὸς ἀρ. 5 [VIII 108], περγ., 27,7 × 22,8, φφ. 381, 2 σελ., 26 στ.). Ὑπόμνημα Χρυσοστόμου στὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολή. Τὸ κτητορικὸ σημείωμα στὸ φ. 381^v μὲ χέρι τοῦ 12ου αἰ.³ (Janin, Volk).

11 ο υ α ἰ ὶ ὶ ν α

3. [1071], 10/1. Par. Gr. 1617 (περγ., 25×19,5, φφ. 208, 2 σελ., 25 στ.). Μηναῖο Μαρτίου-Αὐγούστου⁴.

4. 1071 (Σεπτ.). Ἀθήνα, EBE 20 (περγ., 25×20, φφ. 224, 2 σελ., 22 στ.). Ἀναγνώσματα Π. Διαθήκης⁵.

5. 1072. Ἀθῶς, Παντελεήμονος 27 (Α. 5533, περγ., 27,5×20,6, φφ. 293, 2 σελ., 24 στ.). Εὐαγγελιστάριο⁶ (Janin, Volk).

1. Premerstein, σελ. 56. Σχετικὰ μὲ τὸν μοναχὸ Ναθαναήλ βλ. ἐδῶ παρακάτω, σελ. 34, καὶ γιὰ τὸν ξενῶνα τοῦ Κράλη, σελ. 38. Γιὰ τὸν Ἰωάννη Χορτασμένο βλ. H. Hunger, Johannes Chortasmenos, ein byzantinischer Intellektueller der späten Paläologenzeit, Wiener Studien 70 (1957) 153-163. X. Γ. Πατρινέλη, Ἑλληνες κωδικογράφοι τῶν χρόνων τῆς Ἀναγεννήσεως, Ἐπετ. Μεσ. Ἀρχείου 8-9 (1958-59) 120, ὅπου καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία. P. Canart, Scribes grecs de la Renaissance, Scriptorium 17 (1963) 69 κέ. K. A. de Meyer, Scribes grecs de la Renaissance, Scriptorium 18 (1964) 263.

2. Premerstein, σελ. 27 κέ. Νεώτατη βιβλιογραφία καὶ πληροφορίες βλ. H. Hunger, Dioskurides, ἄρθρο στὸ Reallexikon zur byzantinischen Kunst, Τόμ. 1, Στουτγάρδη 1966, σελ. 1191 κέ.

3. E. Gollub, Die griechische Literatur in den Handschriften der Rossiana in Wien, I. Teil, Βιέννη 1910, σελ. 10-11. Bick, σελ. 18, ἀρ. 2. (Οἱ διαστάσεις ἀπὸ τὸν Bick. Τὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα, ἀπ' ὅπου τὰ χρονολογικὰ στοιχεία, βρίσκεται ἐπίσης στὸ φ. 381^v).

4. Γιὰ τὴ χρονολογία τοῦ χφ βλ. Lake, V, 176, πίν. 301 καὶ 310. Τὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα (βλ. ἐδῶ παρακάτω, σελ. 16) μνημονεύει τὸν ἡγούμενο Νικόλαο, πού, σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ χφ Παντελεήμονος 27 (βλ. τὸν ἀρ. 5 καὶ τὴ σημ. 6), ἦταν τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡγούμενος τῆς μονῆς.

5. Τὰ φφ. 1-7 χαρτί, μὲ ἄλλο χέρι. Μὲ τὴ συντομογραφία EBE δηλώνω τὰ χφφ τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος. Lake, I, 36, πίν. 64, 65, 76. Καὶ αὐτοῦ τοῦ χφ τὸ βιβλιογραφικὸ σημείωμα (παρακάτω, σελ. 16) μνημονεύει τὸν ἡγούμενο Νικόλαο στὸ φ. 224^v.

6. Οἱ διαστάσεις τοῦ χφ κατὰ τὸν Aland, σελ. 252. Ὁ κατάλογος τοῦ Λάμπρου δίνει 29×23. Καὶ τὸ χφ αὐτὸ δὲν φέρει τὸ τυπικὸ κτητορικὸ σημείωμα

6. Μιλάνο, Ambros. Gr. 833 (=A 270 inf., περγ., 37,8×28,2, φφ. 123, 2 σελ., 25 στ.). Ὁμιλίες Μ. Βασιλείου καὶ Γρηγορίου Νύσσης. Τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα στὸ φ. 123, μὲ χέρι τοῦ 13ου αἰ.¹ (Volk).

7. Ρώμη, Βατικανό, Chisianus Gr. 41 (=R VII 50, περγ., 34,4 × 25, φφ. 196, 2 σελ., 30 στ.). Βίοι καὶ μαρτύρια ἁγίων 8 Μαΐου —29 Αὐγούστου, τοῦ Μεταφραστοῦ. Τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα (μὲ λάθη) στὰ φφ. 195^v καὶ 196^v, ἀπὸ διάφορα χέρια τοῦ 14ου αἰ.² (Janin, Volk).

8. Cues a. Mosel, Cusanus Gr. 18 (περγ., 36,6 × 25,7, φφ. 231, 1 σελ., 38-48 στ.). Εὐαγγέλιο Ἰωάννου καὶ ὑπόμνημα³. Τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα στὸ φ. 4^v, μὲ χέρι τοῦ 12ου αἰ. (Volk).

9. Πάτμου 30 (περγ., 32,5 × 26, φφ. 313, 2 σελ., 31 στ.). Ὁμιλίες Μ. Βασιλείου. Τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα στὸ φ. 310^v⁴, ἀπὸ ἓνα χέρι τοῦ 12ου καὶ δύο τοῦ 13ου αἰ. (Janin, Volk).

10. Ρώμη, Vat. Gr. 534 (περγ., 32,6 × 25,5, φφ. 364, 2 σελ., 30 στ.). Ὑπόμνημα Χρυσοστόμου στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Ματθαίου. Τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα στὰ φφ. 363 καὶ 363^v, μὲ χέρια τοῦ 13ου καὶ τοῦ 14ου αἰ.⁵ (Janin, Volk).

(ποῦ παρουσιάζεται γιὰ πρώτη φορὰ στὸν 12ο αἰ.), ἀλλὰ στὰ φφ. 292^v καὶ 293 μνημονεύει δύο φορές τὸν βιβλιογράφο Λουκά καὶ τὸν ἠγούμενο Νικόλαο τῆς μονῆς Πέτρας (παρακάτω, σελ. 17). Lake, III, 108, πίν. 185-186. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ βεβαιώνουν ὅτι ἀρχικὰ τουλάχιστον τὸ χφ ἀνῆκε στὴ μονή, ἀφοῦ γράφτηκε κατὰ παραγγελία τοῦ ἠγουμένου τῆς. Στὸν κατάλογο βιβλιογράφων τῶν Vogel - Gardthausen, σελ. 267, στὸ ὄνομα Λουκά, δίνεται ἡ πληροφορία ὅτι μὲ τὸ ἴδιο βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα καὶ γιὰ τὸν ἴδιο κτήτορα εἶναι γραμμένο καὶ τὸ χφ ἀρ. 7 τοῦ Ἑλληνικοῦ Γυμνασίου Θεσσαλονίκης (Εὐαγγέλιον τοῦ Πάθους). Ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ τὸν Gregory, σελ. 446-7, ἀρ. 835, ποῦ εἶδε τὸ χφ στὴ Θεσσαλονίκη στὰ 1886. Φυσικὰ πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο χφ, ποῦ πέρασε στὸ μεταξὺ στὴν κατοχὴ τῆς μονῆς Παντελεήμονος.

1. A. Martini et D. Bassi, Catalogus, τόμ. 2, σελ. 928-9.

2. Βλ. καὶ Ehrhard, Überlieferung und Bestand, II (1938), σελ. 627.

3. Ἡ πληροφορία ἀπὸ τὸν Volk, σελ. 69. J. Marx, Verzeichnis der Handschriften-Sammlung des Hospitals zu Cues bei Bernkastel a. Mosel, Trier 1905, σελ. 13. Gregory, I, σελ. 148, ἀρ. 87.

4. I. Σακκελίωυος, Πατριαρχικὴ Βιβλιοθήκη, Ἰθ. 1890, σελ. 15. Ὁ ἀριθμὸς τῶν φύλλων λαθασμένος στὸν κατάλογο. Ἡ διόρθωση ἀπὸ μικροφίλμ τοῦ K.M.E. τοῦ B.I.E.

5. Τὸ χφ περιέχει τοὺς ἀρ. 1-44. Ἐνὰς δεῦτερος τόμος πρέπει νὰ περιέχει τοὺς ὑπόλοιπους. Κατὰ τὸν Mercati, Seritti, σελ. 130 (βλ. καὶ Volk, σελ. 72 καὶ σημ. 49, σελ. 73 καὶ σημ. 52), ὁ δεῦτερος τόμος περιέχεται πιθανῶς στὸν Vindob. Theol. gr. 3 (βλ. παρακάτω, τὸν ἀρ. 12). Ἡ κωδικολογικὴ ὁμοῦς σύγκριση τῶν χφφ (γραφή, ἀριθ. στίχων, ταξινόμηση ὕλης) ἀποκλείει τὴ συσχέτιση αὐτή.

11ου - 12ου αιώνα

11. Ρώμη, Angel. Gr. 123¹ (=A 1.3, περγ., 37,9 × 29,7, φφ. 272, 2 σελ., 23 στ.). Τέσσερα Εὐαγγέλια. Τὸ κτητορικό σημεῖωμα στὸ φ. 1, μὲ χέρι τοῦ 13ου ἢ τοῦ 14ου αἰ. (Volk).

12. Βιέννη, Theol. Gr. 3 (περγ., σχ. 40, φφ. 258, 2 σελ., 34 στ.). Ὑπόμνημα Χρυσοστόμου στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Ματθαίου. Τὸ κτητορικό σημεῖωμα στὸ παράφυλλο τῆς ἀρχῆς (verso), ἀπὸ χέρι τοῦ 13ου αἰ. καὶ ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ βιβλιογράφου τοῦ 14ου αἰ. Ἰωάννου Μαγκλαβίτη² (Janin, Volk).

13. Ἀθήνα, EBE 57 (περγ., 26 × 20, φφ. 368, 1 σελ., 20 στ.). Τέσσερα Εὐαγγέλια. Τὸ κτητορικό σημεῖωμα στὸ φ. 367 μὲ χέρι τοῦ 13ου αἰ.³ (Janin, Volk).

14.* Leningrad Gr. 309 (περγ. εἰλητάριο, 5,80 μ. × 0,215). Λειτουργία προηγιασμένων⁴.

12ου αιώνα

15. 1127, 9/6. Par. Gr. 1570 (περγ., 27 × 20,2, φφ. 214, 1 σελ., 27 στ.). Μηναῖο Νοεμβρίου. Τὸ κτητορικό σημεῖωμα στὸ φ. 214^v, μὲ τὸ χέρι τοῦ γραφέα, Θεοκτίστου⁵ (Janin, Volk).

¹ Ὁ δεῦτερος αὐτὸς τόμος ἀνῆκε ἐπίσης στὴ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς, ἀλλὰ ὀπωσδήποτε δὲν γράφτηκε ὡς δεῦτερο μέρος τοῦ Vat. Gr. 534.

1. Ἡ πληροφορία ἀπὸ τὸν Volk, σελ. 74. P. Franchi de' Cavalieri - G. Muccio, Index codicum graecorum Bibliothecae Angelicae, Studi italiani di filologia classica 4 (1896) 7-184. Gregory, I, σελ. 163, ἀρ. 178.

2. Βλ. καὶ παραπάνω τὸν ἀρ. 10.

3. I. Σακελίωυος, Κατάλογος, σελ. 11. Βλ. καὶ Λίνου Πολίτη, Ὁδηγὸς κατὰλόγου χειρογράφων, Ἀθ. 1961 [Γενικὸν Συμβούλιον Βιβλιοθηκῶν Ἑλλάδος, 17], σελ. 31, ἀρ. 12. Gregory, I, σελ. 221, ἀρ. 174. Ὁ Volk, σελ. 72, θεωρεῖ τὸ σημεῖωμα τοῦ φ.6^v ὡς τὸ ἀρχικό κτητορικό, αὐτὸ ὅμως ἀνήκει στὸν 14ο αἰ. (Βλ. Α. Πολίτη, ἔ.ἀ., σελ. 30, ἀρ. 7) καὶ ἀναφέρεται σὲ ἀγορὰ τοῦ χφ καὶ ἀφιέρωσή του στὴ μονὴ τῶν Νοσσιῶν.

4. E. Granström, Katalog grečeskich rukopisij Leningradskich, Chranilišč, Viz. Vrem. 23 (1963) 169. Βλ. καὶ B. V. Farmakovskij, Vizantijskij pergamenij rukopisnyj svitok s miniatyrami, prinadležaščij Russkomu Archeologičeskomu Institutu v Konstantinopolě, Izvėstija Russkago Archeologičeskago Instituta v Konstantinopolě 6, 2/3 (Sofia 1901) 253 κέ., εἰδικότερα 326 κέ., ὅπου (σελ. 344) τὸ εἰλητάριο συσχετίζεται μὲ χφφ τοῦ Θεοκτίστου. Ἡ σύγκριση τοῦ πίν. IV τῆς μελέτης μὲ τὴ γραφὴ τοῦ Θεοκτίστου δὲν ἔδωσε θετικὸ ἀποτέλεσμα.

5. Lake, V, 186, πίν. 316 καὶ 317. Σχετικὰ μὲ τὸν βιβλιογράφο βλ. παρακάτω, σελ. 18 κέ. Τὸ χφ ἔχει καὶ μεταγενέστερα κτητορικά σημεῖωματα στὰ φφ.

16. 1136, 12/6. Par. Gr. 891 (περγ., 31,2 × 24,2, φφ. 263, 2 σελ., 32 στ.), Θεοδώρου Στουδίτου Μικρὰ Κατήχησις. Τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα στὸ φ. 263^v, μὲ τὸ χέρι τοῦ γραφέα, Ἀρσενίου¹ (Janin, Volk).

17. 1162(;). *Πάτμου 265 (περγ., 22 × 16, φφ. 74, 1 σελ., 32 στ.). «Τυπικὸν τῆς μονῆς Θεοτόκου τῶν Ἁλίου Βωμῶν . . .». Τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα «ἐπὶ τοῦ πρωτίστου αὐτοῦ φύλλου, ὅπερ ἔμενεν ἐξ ἀρχῆς ἀγραφοῦ, σημεῖωμα παλαιόν»² (Janin, Volk).

18. Scorial. Gr. Ω III 15 (=544 [τέλος τοῦ αἰώνα]), περγ., σχ. 20 φφ. 348, 1 σελ., 29 στ.). Ἔργα Μ. Ἀθανασίου κ.κ.³. Τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα στὸ φ. 348^v, μὲ χέρι τοῦ 13ου αἰ. (Janin, Volk).

19. Λέσβος, *Μονῆς Λειμῶνος 13⁴ (περγ., 37 × 26,5, φφ. 316), Πανηγυρικὸ Σεπτεμβρίου - Νοεμβρίου (πρώτου τριμήνου). Τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα στὸ φ. 316^v, μὲ τὸ χέρι τοῦ γραφέα (Janin, Volk).

20. Βενετία, Marc. Gr. VII 25 (=972, περγ., 36,7 × 26,6, φφ. III, 310, 2 σελ., 34 στ.). Πανηγυρικὸ Δεκεμβρίου - Φεβρουαρίου (δευτέρου τριμήνου). Τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα στὸ φ. 310^v, μὲ τὸ χέρι τοῦ γραφέα⁵ (Janin, Volk).

21. Monac. Gr. 3 (περγ., 36 × 27, φφ. 143, 2 σελ., 34 στ.).

212^v (ἀφιέρωση τοῦ ἄρχοντα Σαμψῶν «εἰς τὸν ἅγιον Παντελεήμονα», ἔτ. ζλζ' = 1529, 11 Ἰουλίου) καὶ 214^v (τοῦ ἁγίου Παντελεήμονος).

1. Lake, V, 88, πίν. 319 καὶ 321. Γιά τὸν βιβλιογράφο βλ. παρακάτω, σελ. 21 κέ.

2. Μὲ τὰ ὀνόματα ἀπεξεσμένα, τὰ ὁποῖα συμπληρώνει σύμφωνα μὲ τὴν τυπικὴ μορφή τοῦ σημειώματος τῶν ἄλλων χφφ ὁ Παπαδόπουλος - Κεραμεύς, Σημειώσεις ἐκ Πάτμου, Ν. Σιών 2 (1905) 848. Lake I, 26, πίν. 48. Γιά τὸ θέμα ἂν τὸ Τυπικὸ εἶναι τὸ πρωτότυπο ἢ ἀντίγραφο, καὶ ἐπομένως ἂν ὁ Νικηφόρος ποὺ τὸ ἐπικυρώνει εἶναι καὶ ὁ γραφέας τοῦ χφ, βλ. Lake, I, σελ. 16, ἀρ. 26. Ὁ Σακκελίωσ στὸν Κατάλογο δὲν ἀσχολεῖται μὲ τὸ θέμα. Οἱ Lake τὸ συζητοῦν καὶ δέχονται ὅτι πρόκειται μᾶλλον γιὰ τὸ πρωτότυπο· ἀφήνουν ὡστόσο τὴ χρονολογία ποὺ βρῖσκεται στὴν ἀρχή, στὸν τίτλο τοῦ χφ, μὲ ἐρωτηματικὸ. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἔχουμε ἀντίγραφο, πρέπει πάλι νὰ χρονολογηθῆ κοντὰ στὴ χρονολογία τοῦ πρωτοτύπου (1162), μὲ βάση τὴ γραφή.

3. E. Miller, Catalogue, σελ. 483.

4. Ὁ Κεραμεύς, Κατάλογος, σελ. 30-32, τὸ χρονολογεῖ στὸν 11ο αἰ. Βλ. καὶ Ehrhard, III, 1 σελ. 499-501.

5. E. Mioni, Bibliotheca Divi Marci Venetiarum, Cod. Gr. Manuscripti, Τόμ. II, Ρώμη 1960, σελ. 40-44. Στὸ φ. Π^v, στὸ ἐπάνω περιθώριο, μὲ μεταγενέστερο χέρι, τὸ σημεῖωμα ἀτελείωτο. Στὸ φ. ΠΙ^v, μὲ χέρι 16ου αἰ. διασκευῆ τοῦ σημειώματος γιὰ τὴ μονὴ τῆς Περιβλέπτου, «ἐγγιστα τῆς Ψαμμαθείου, ἀρχαϊκῆ δὲ τῆ μονῆ κλήσις Προύσσης». Στὸ κάτω περιθώριο τοῦ φ. Π μνημονεύεται ἡ ἁγ. Αἰκατερίνη τῶν Σιναϊτῶν [=τὸ μετόχι τῆς μονῆς στὸ Χάνδακα;] μὲ χέρι 16ου αἰ.

Παλληγυρικὸ Μαρτίου - Μαΐου (τρίτου τριμήνου). Τὸ κτητορικὸ σημεῖο-
μα στὰ φφ. 1^v καὶ 143, μὲ τὸ χέρι τοῦ γραφέα¹ (Janin, Volk).

Τὰ τρία χφφ, 19, 20, 21, εἶναι γραμμένα ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι μὲ ὠραία καὶ ἐπιμε-
λημένη γραφή καὶ ἀποτελοῦν τοὺς τρεῖς πρώτους τόμους μιᾶς τετράτομης σειρᾶς
Παλληγυρικῶν².

22. Μόσχα, *Synod. 293 $\frac{153}{\text{CLIV}}$ (περγ., περ. 27,2 × 20,3, φφ.
172, 1 σελ. Μηναῖο Φεβρουαρίου. Τὸ κτητορικὸ σημεῖομα στὸ φ. 169,
μὲ χέρι σύγχρονο μὲ τὸ χφ (Volk)³.

23. Ρώμη, Vat. Gr. 537 (περγ., 35,1 × 26,5, φφ. 213, 2 σελ.,
34 στ.). Ὑπόμνημα Χρυσοστόμου στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Ματθαίου⁴. Τὸ
κτητορικὸ σημεῖομα στὰ φφ. 2 καὶ 213^v μὲ τὸ χέρι τοῦ γραφέα, Ἄρ-
σενίου, καὶ στὸ φ. 213^v μὲ διάφορα χέρια τοῦ 13ου αἰ. (Janin, Volk).

1 2 ο υ - 1 3 ο υ α ἰ ὶ ὄ ν α

24. Λέτβος, *Μονῆς Λειμῶνος 43 (βρμβ., 34,5 × 24,5, φφ. 271).
Μηναῖο Μαΐου-Ἰουνίου⁵.

1 3 ο υ α ἰ ὶ ὄ ν α

25. Βενετία, Marc. Gr. 494⁶ (χαρτ., 43,2 × 29,3, φφ. 320, 2 σελ.,

1. Σχετικὰ μὲ τὸ χφ καὶ τὰ προβλήματα τοῦ βλ. παραπάνω, σελ. 4. Τὸ ση-
μεῖομα καὶ στὸ φ. 1^v ἀπὸ ἄλλα δύο μεταγενέστερα χέρια.

2. Τὰ σχετικὰ μὲ τὸν βιβλιογράφο βλ. παρακάτω, σελ. 23, ἀρ. 5, 6, 7. Βλ.
ἀκόμη καὶ Ehrhard, III, σελ. 499-509.

3. Vladimir, Sistematičeskoe opisanie rukopisej Moskovskoj Sino-
dal'noj (Patriaršej) Biblioteki. I. Rukopisi grečeskija, Μόσχα 1894, σελ. 403-
405. Οἱ διαστάσεις τοῦ χφ μὲ παλκιὰ ρωσικὴ ἀρίθμηση: $6 \frac{1}{8} \times 4 \frac{5}{8}$ B (= Versok
— $\pm 4,4$ cm). Ἀπὸ φωτογραφίες τοῦ χφ πού ἀπόκτησα μόλις τὶς μέρες πού τυπω-
νόταν ἡ ἐργασία μου διαπιστώνω πὼς τὸ κτητορικὸ δὲν εἶναι τοῦ 15ου ἢ 16ου αἰ.
(Volk). Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸ Institut de Recherche et d'Histoire des Textes
πού μου φρόντισε τὶς φωτογραφίες αὐτές.

4. Περιέχει τοὺς ἀρ. 46-88. Στὴ βιβλιοθήκη πρέπει νὰ ἀνῆκε καὶ ὁ πρῶτος
τόμος μὲ τοὺς ἀρ. 1-45.

5. Στὸ τέλος τοῦ χφ ἔχει προστεθῆ μὲ ἄλλο χέρι: α' *Ἰωάννου μοναχοῦ καὶ*
ἀρχιδιακόνου τῆς καθ' ἡμᾶς ταύτης σεβασμίας μονῆς τῆς εἰς τὸ ὄνομα τιμωμένης
τοῦ τιμίου προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου καὶ Πέτρου ἐπικεκλημένης Μανρο-
πόδου ἐγκώμιον εἰς τὸν ὅσιον καὶ Θεόφιλον πατέρα ἡμῶν Βάραν. (Πρόκειται γιὰ τὸν
γνωστὸ ποιητὴ τοῦ 14ου αἰ.). Ἡ προσθήκη αὐτὴ στὸ τέλος τοῦ ἀρχικοῦ χφ καὶ ἡ
σημείωση αὐτῆς καθ' ἡμᾶς κἀνον φανερὸ ὅτι τὸ χφ ἀνῆκε στὴ μονὴ τὸν καιρὸ πού
προστέθηκε τὸ ἐγκώμιο. Βλ. σχετικὰ W. Weinberger, Beiträge zur Hand-
schriftenkunde, II, Βιέννη 1909, σελ. 11, ἀρ. 6, καὶ Ehrhard, I, σελ. 430-
431.

6. Zanetti-Bongiovanni, Βενετία 1740. Ὁ Mercati, Scrit-
ti, σελ. 130, σημ. 1, προσθέτει τὸ χφ στὸν κατάλογο τῆς μονῆς. Von Soden,

50 στ.). Διάφορα. Τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα στὸ φ. 1, μὲ χέρι σύγχρονο μὲ τὸ χφ.

26. Par. Gr. 767 (περγ., 38,5 × 25,5, φφ. 241, 2 σελ., 32 στ.). Πανηγυρικὸ (Κυριακὴ Τελώνου καὶ Φαρισαίου — Σάββατο Λαζάρου)¹ (Volk).

27. Ρώμη, Vat. Gr. 564² (περγ., 38,5 × 26,5, φφ. 193, 2 σελ., 32 στ.). Πανηγυρικὸ (Κυριακὴ Βατίων — Ἀγ. Πάντων). Τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα στὸ φ. 193^v, μὲ τὸ χέρι τοῦ γραφέα (Janin, Volk).

14ου αἰώνα

28. Ρώμη, Vat. Gr. 647³ (χαρτ., 34,7 × 24,8, φφ. 338, 1 σελ., περ. 50 στ.). Ἔργα Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας. Τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα στὸ φ. 338^v, μὲ χέρι σύγχρονο μὲ τὸ χφ (Janin, Volk).

3. Ἄλλα χειρόγραφα ποὺ εἶχαν σχέση μὲ τὴ μονὴ
καὶ τὴ βιβλιοθήκη τῆς.

1. Στὴ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς πρέπει νὰ ἀνῆκε καὶ ἓνα χφ, ποὺ ἤδη στὸν 11ο αἰ. εἶχε χαθῆ. Περιεῖχε τὸ βίο τοῦ ἱδρυτῆ τῆς μονῆς Βάρα. Ἡ μαρτυρία προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐγκώμιο ποὺ ἔγραψε γιὰ τὸν Βάρα ὁ Ἰωάννης Μαυρόπουλος, μοναχὸς τῆς μονῆς, ἀργότερα ἐπίσκοπος Εὐχαΐτων, ὅπου δηλώνει ὅτι ὑπῆρχε «ἀρχαῖκη βίβλος» καὶ «ἡ τοιαύτη βίβλος ἀπόλωλε». Γιὰ τὸ χφ ποὺ περιέχει τὸ ἐγκώμιο βλ. παραπάνω τὸν ἀρ. 24⁴.

2. Ὁ κώδικας 652 τῆς Pierpont Morgan Library τῆς Ν. Ὑόρκης, 11ου αἰ., χρησίμευσε, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, ὡς πρότυπο γιὰ τὰ σχέδια τοῦ β' μέρους τοῦ Διοσκορίδη τῆς Πάδοβας (βλ. παρακάτω τὸν ἀρ. 5). Θὰ μπορούσε λοιπὸν νὰ βρισκόταν στὴ μονὴ τὸν καιρὸ ποὺ

Die Schriften des Neuen Testaments, I, 1911, σελ. 285. Gregory, I, σελ. 206, ἀρ. 598.

1. Τὸ χφ δὲν ἔχει κτητορικὸ σημεῖωμα, γιατί εἶναι ὁ πρῶτος τόμος τοῦ Πανηγυρικοῦ. Ὁ δεῦτερος περιέχεται στὸ χφ ἀρ. 27, ὅπου καὶ τὸ σημεῖωμα. Ἡ διαφορά στις διαστάσεις τῶν δύο χφφ μπορεῖ νὰ ὀφείλεται στὴ στάχωση ἢ σὲ λαθεμένη μέτρηση.

2. R. Devreesse, σελ. 446-448. Ὁ Ehrhard, II, σελ. 267, σημ. 1 κέ., χρονολογεῖ τὸ χφ στὸν 13ο αἰ. καὶ ἀναγνωρίζει ὡς πρῶτο τόμο τοῦ Πανηγυρικοῦ τὸν Par Gr. 767. Τὰ δύο χφφ εἶναι γραμμένα μὲ τὸ ἴδιο χέρι, ποὺ ἡ γραφὴ του ἔχει κοινὰ χαρακτηριστικὰ καὶ μὲ ἄλλων βιβλιογράφων τῆς μονῆς (βλ. παρακάτω).

3. Ὁ Mercati, Scritti, σελ. 130, σημ. 1, τὸ χρονολογεῖ στὸν 13ο αἰ. Ὁ (νεώτερος) Κατάλογος τοῦ Devreesse (1950), στὸν 14ο (σελ. 69-70).

4. Ἐκδόση τοῦ ἐγκωμίου ἀπὸ τὸν Α. Παπαδόπουλο - Κεραμέα, Ἀνέκδοτα Ἑλληνικά (Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη) 1884, σελ. 36-55.

χρησιμοποιήθηκε, στα μέσα δηλ. τοῦ 15ου αἰ. (Τὸ χφ βρισκόταν στὴν Κωνσταντινούπολη ὡς τὰ 1578)¹.

3. Στὰ 1406 ἔξι περγαμηνὰ φύλλα ἀπὸ Μηναῖο Ἰανουαρίου τοῦ 12ου(;) αἰ. συσταχώθηκαν μετὸν Διοσκορίδη τῆς Βιέννης κατὰ τὴν ἀνακαίνισή του (φφ. 486-491)².

4. Ὁ Ambros. Gr. 270 τοῦ Μιλάνου (=E. 9 Sup. ol. T. 89), τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰ. (πολλὰ χφφ συσταχωμένα), περιέχει στὰ φφ. 179 κέ. τὴ διαθήκη τοῦ κτήτορος³ τῆς μονῆς, ἀνέκδοτη ἀκόμη⁴. Ἴσως τὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ χφ νὰ ἀνήκε στὴ μονῆ (Janin, Volk).

5. Ὁ κώδ. Πάδοβας, Bibl. Semin. 194, ἀντίγραφο τοῦ Διοσκορίδη τῆς Βιέννης, αὐτόγραφο τοῦ Νεοφύτου Προδρομηνοῦ (βλ. καὶ σελ. 24), ἔμεινε στὴ μονῆ ὡς τὸν 15ο αἰ., ὅποτε χρησίμεψε μαζὶ μετὸν Διοσκορίδη τῆς Βιέννης ὡς πρότυπο γιὰ ἓνα νέο ἀντίγραφο, τὸν σημερινὸ κώδ. Chisianus Gr. 53 (F VII 159) τῆς Ρώμης⁵. Ἴσως καὶ ὅλα τὰ αὐτόγραφα τοῦ Νεοφύτου, ἴσως ὀλόκληρη ἢ βιβλιοθήκη του θὰ μπορούσαν νὰ προστεθοῦν στὴ δύναμη τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς, τουλάχιστον μετὰ τὸ θάνατό του.

6. Ὁ Monac. Gr. 186, ἔτ. 1446, περιέχει καὶ τὰ Πρακτικὰ τῆς Ἑκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου (φφ. 131-298^v), ἀντιγραμμένα «ἀπὸ τοῦ βιβλίου τῆς μονῆς τοῦ τιμίου Προδρομοῦ τῆς Πέτρας ὅπερ ἦν βαμβύκινον, ἔχον ἐντὸς καὶ τὰ πρακτικὰ τῆς ζ' συνόδου καὶ τῆς ὀγδόης τῆς κατὰ τοῦ Φωτίου. Παλαιότατον βιβλίον. Ἐγράφη δὲ κατὰ μῆνα Μάρτιον τοῦ ς' λ' ἔτους, ἰνδ. θ'» (φ. 298^v κάτω ὡς, ἐρυθρογραφία)⁶.

1. Mioni, Un ignoto Dioscoride, σελ. 370. Seymour de Ricci-W. J. Wilson, Census of Medieval and Roman Mss in the Un. States and Canada. 1-3, N. Ἰόρκη 1935-40, Τόμ. II, σελ. 1479, ἀρ. 652 (ὅπου τὸ χφ χρονολογεῖται στὴν ἀρχὴ τοῦ 10ου αἰ.).

2. Weinberger, ἔ.ἀ., σελ. 11. Premerstein, σελ. 162, σημ. 3. Βλ. καὶ παραπάνω σελ. 7, ἀρ. 1.

3. Γιὰ τὸν ὄρο καὶ τὴν χρῆσιν του βλ. K. Krumbacher, Κτήτωρ, Ein lexikographischer Versuch, Strassburg 1909 [Sonderabdruck aus Band XXV der «Indogerm. Forschungen»].

4. Volk, σελ. 64 καὶ 78. Τὸ κείμενο εἶναι σὲ πολλὰ σημεῖα φθαρμένο ἀπὸ τὴν ὑγρασία ὥστε νὰ μὴν εἶναι δυνατὸ νὰ διαβαστῇ ἀπὸ μικροφίλμ (Volk).

5. Mioni, ἔ.ἀ., σελ. 349.

6. Volk, σελ. 78. Hardt, Catalogus, II, σελ. 244 κέ. Σχετικὰ μετὰ χφφ Vat. Gr. 678 καὶ 1096, ποὺ κατὰ τὸν Janin, σελ. 441, ἔχουν ἀντιγραφῆ μετὸ πρότυπο κάποιου χφ τῆς μονῆς (βλ. καὶ Volk, σελ. 78), νομίζω ὅτι πρόκειται γιὰ παρεξήγηση. Ὁ Mercati, Notizie di Procoro e Demetrio Cidone κλπ. [Studi e Testi 56], Βατικανὸ 1931, σελ. 260, σημ. 1, στὸν ὅποιο στηρίζεται καὶ ἡ πληροφορία τοῦ Janin, ἀναφέρει ἀπλῶς «ἀπὸ τοῦ ἐν τῇ μονῇ τοῦ Προδρομοῦ

7. Στά 1463 βρισκόταν στή μονή τὸ συναξάρι Σεπτεμβρίου - Φεβρουαρίου τῆς Παναγίας Καμαριωτίσσης Χάλκης ἀρ. 48, ἔτ. 1325. Ἴσως μαζί με ἄλλα πολύτιμα ἀντικείμενα τὸ ἐμπιστευτήκε ὁ κτήτορας τοῦ ἢ οἱ μοναχοὶ τῆς Σηλύβριας στή μονή: «Τὸ παρὸν βιβλίον ἔστι τοῦ μεγάλου Δουκὸς ἀπὸ τὴν Σηλύβριαν καὶ δέδωκε τοῦτο ἐν τῇ μονῇ τοῦ τιμίου Προδρόμου, ἵνα ἀναγινώσκωσι τὰς μνήμας τῶν ἁγίων· ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἐν ὅλῃ τῇ κτίσει, πάλιν ἐπιστρέψῃ ἢ βίβλος ὁμοῦ καὶ τὰ ἕτερα ἐν τῇ μονῇ τῆς Σηλυβρίας, ἥτοι τοῦ μεγάλου Δουκὸς» (κάτω ὡα, φ. 70). Στὸ φ. 275 πάλι, κάτω ἀπὸ τὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα, ὑπάρχει ἡ ἐξῆς σημείωση: «Δέδωκα τὸ παρὸν ὡσπερ δανεικὸν ἐν τῇ μονῇ τοῦ τιμίου Προδρόμου τῆς Πέτρας, ἵνα ἀναγινώσκωσι μνήμας ἁγίων, ἐν ἔτει ς'λαο' ἰνδ. ια'»¹. (Καὶ φ. 158: «Τὸ παρὸν βιβλίον ἔστι τοῦ μεγάλου Δουκὸς ἀπὸ τῆ Σηλύβρια»).

¹Ο Bick, σελ. 28, ἀρ. 14 καὶ ὁ Mercati, Scritti, σελ. 130, σημ. 1, μιλώντας γιὰ ἄλλα χφφ ποὺ ἀνήκων στή μονή προσθέτουν στὸν ἀριθμὸ καὶ τὸν Vindob. Theol. Gr. 42, τοῦ ὁποίου ὁμοως τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα στὸ φ. 238^v μνημονεύει ἀπλῶς κάποια μονή τοῦ «Προφήτου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου», χωρὶς τὴν ἐπωνυμία «Πέτρας». Τὰ στοιχεῖα δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ περιληφθῇ τὸ χφ στὸν κατάλογο τῆς μονῆς.

B. ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ

1. Βιβλιογράφοι.

Σύμφωνα με τίς περιορισμένες πληροφορίες ποὺ ἔχουμε γιὰ τὰ χφφ καὶ γιὰ τοὺς βιβλιογράφους των, μποροῦμε νὰ καταλήξουμε σὲ μερικὰ συμπεράσματα σχετικὰ με τὴν παραγωγή τοῦ βιβλιογραφικοῦ ἐργαστηρίου τῆς μονῆς. Ἡ βιβλιογραφικὴ αὐτὴ δραστηριότητα ἐμφανίζεται τὸν 11ο αἰ., γίνεται ἐντονώτερη τὸν 12ο, ὑποχωρεῖ τὸν 13ο²,

βιβλίου», πράγμα ποὺ δὲν βεβαιώνει ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ μονή Προδρόμου - Πέτρας.

1. Μ η τ ρ. Ἰ θ η ν α γ ὀ ρ α, Περιγραφικὸς κατάλογος, ΕΕΒΣ 10 (1933) 290. Α ἰ μ. Τ σ α κ ο π ο ὐ λ ο υ, Περιγραφικὸς κατάλογος, Τόμ. Α' (ἄ.ἔ.), σελ. 85. Ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ὀνόματος «Πέτρας» πρέπει νὰ παραμερίσῃ τοὺς διαταγμοὺς γιὰ τὴν ταύτιση τῆς μονῆς· στή Μαύρη Θάλασσα, κοντὰ στή Σωζόπολη, ὑπῆρχε ἐπίσης μονή τοῦ «Τιμίου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου», χωρὶς τὴν ἐπωνυμία «Πέτρας». Γιὰ τὸ ὄνομα τοῦ Μεγάλου Δουκὸς δὲν μπόρεσα νὰ ἔχω στοιχεῖα. Ἐπίσης δὲν ἔχω πληροφορίες γιὰ τίς σχέσεις τῶν δύο μοναστηριῶν. Ἴσως τὰ συνδέει τὸ ὄνομα τοῦ Ἰγνατίου Σηλυβρίας = Ἰωάννου Χορτασμένου, ὁ ὁποῖος εἶχε σταχῶσει στὰ 1406 τὸν Διοσκορίδην τῆς Βιέννης (βλ. σελ. 7). Ἄλλὰ στὰ 1463 ὁ Ἰγνάτιος δὲν ζῆ πιά.

2. Στά 1204 ἡ μονή περνᾷ στὰ χέρια τῶν Λατίνων. Τὰ χρόνια τῆς φραγκικῆς

για να ξανασυναντήσουμε στὸν 14ο καὶ στὸν 15ο αἰ. δύο ἀκόμη βιβλιογράφους, ποὺ συνεχίζουν τὴν παράδοση τῆς μονῆς. "Όλα τὰ στοιχεῖα ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας δίνουν μιὰ ὄχι πλήρη εἰκόνα τῆς βιβλιογραφικῆς ἐργασίας, γιατί οἱ βιβλιογράφοι δὲν ἔγραφαν πάντα τὰ χφφ τους γιὰ τὴ μονή, ὥστε νὰ τὴ μνημονεύουν σὲ κτητορικὰ ἢ ἄλλα σημειώματα, ἀλλὰ καὶ ὅλα τὰ χφφ ποὺ ἀνῆκαν σ' αὐτὴν δὲν ξέρουμε ἂν γράφτηκαν στὸ δικό της ἐργαστήριο. Ἀκόμη εἶναι γνωστὸ πὼς ὅλοι οἱ βιβλιογράφοι δὲν «ὕπεγραφαν» τὰ χφφ τους καὶ πὼς ἀπὸ πολλὰ χφφ ἔχουν χαθῆ τὰ βιβλιογραφικὰ ἢ τὰ κτητορικὰ σημειώματα. "Ετσι ὀρισμένες φορές πρέπει ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα νὰ συσχετίσουμε τὰ πρόσωπα καὶ τὰ χφφ μὲ τὴ μονή. Γιὰ τὴν ὥρα τὰ ἀποτελέσματα δὲν εἶναι πλούσια. "Ισως ἀργότερα μπορέσουμε νὰ προσθέσουμε καὶ ἄλλους βιβλιογράφους, καὶ ἄλλα χειρόγραφα στὸν κατάλογό μας¹.

11 ο ς αἰ ὠ ν α ς

1071 (Σεπτ.). *Καλλίνικος μοναχὸς καὶ νοτάριος*. Ἀθήνα, ΕΒΕ 20 (περγ., 25 × 20, φφ. 224, 2 σελ., 22 στ.). Ἀναγνώσματα Π. Διαθήκης [4]. Στὸ φ. 224^{v 2}: Ἐτελειώθη ἡ βίβλος αὕτη διὰ Καλλινίκου μοναχοῦ καὶ νοταρίου ἐπὶ Νικολάου τοῦ εὐλαβεστάτου ἡγουμένου τῆς αὐτῆς μονῆς, μηνὶ σεπτεμβρίῳ, ἰνδικτιῶνος δεκάτης, ἔτους ςφπ'. Οἱ ἀναγινώσκοντες εὐχεσθε τῷ γράφαντι.

[1071] (10/1). *Κυρίλλος μοναχὸς ἁμαρτωλὸς καὶ πρεσβύτερος*. Par. Gr. 1617 (περγ., 25 × 19,5, φφ. 208, 2 σελ., 25 στ.). Μηναιῖο Μαρτίου-Αὐγούστου [3]. Στὸ φ. 208: Ἐτελειώθη ἡ βίβλος αὕτη ἐπὶ βασιλέως Ρωμανοῦ τοῦ Διογένους, καθ' ἡμῶν δὲ ἡγουμενεύοντος Νικολάου μοναχοῦ, μηνὶ ἰανουαρίου ἰ', ἰνδικτιῶνος θ', διὰ χειρὸς Κυρίλλου μοναχοῦ ἁμαρτολοῦ καὶ πρεσβυτέρου³.

κατάκτησης ἄφησαν ὡπωσδήποτε τὰ ἔχνη τους στὴ ζωὴ τῆς μονῆς, ἢ ὁποία πάλι πρὸς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνα εἶναι ἀκμαία (βλ. Janin, σελ. 436-7).

1. Βλ. J. Grigoin, Pour une étude, ἔ.ἀ., H. Hunger, Griechische Paläographie, ἔ.ἀ., σελ. 107. Α. Πολίτη, Περὶ βιβλιογράφων καὶ βιβλιογραφικῶν ἐργαστηρίων, Byz. Neogr. Jahrbücher 14 (1937-38) 268-70. Τοῦ Ἰδίου, Eine Schreiberschule im Kloster τῶν Ὁδηγῶν, B.Z. 51 (1958) 17-36, 261-287.

2. Τὸ ὄνομα δὲν περιέχεται στὸν κατάλογο τῶν Vogel-Gardthausen. Μέσα σὲ ἀγκύλες δίνω τὸν ἀριθμὸ τῶν χφφ ἀπὸ τὸν κατάλογο ποὺ προηγήθηκε στίς σελ. 7-13. Τὰ σημειώματα μὲ ἀποκαταστημένη τὴν ὀρθογραφία τους.

3. Τὸ σημείωμα δὲν ἀναφέρει τὸ ἔτος, ἀλλὰ ἢ θ' ἰνδικτιῶν στὴ βασιλεία τοῦ Ρωμανοῦ Διογένους (1067-1071) συμπίπτει μὲ τὸ ἔτος 1071 (βλ. Lake, V, 176). Γιὰ τὸν βιβλιογράφο βλ. Vogel-Gardthausen, σελ. 239.

1072. *Λουκᾶς*¹ μοναχὸς ἁμαρτωλὸς καὶ ἄσωτος. Ἄθως, Παντε-
λεήμονος 27 (Λ. 5533, περγ., 27,5 × 20,6, φφ. 293, 2 σελ., 24 στ.).
Εὐαγγελιστάριο [5]. Στά φφ 292^v - 293 :

Ταύτην τὴν βίβλον τὴν ἱερὰν καὶ θείαν,
τὴν δλόγλουκον καὶ καλῶς γεγραμμένην,
ἦν ἐκόσμησεν ἡ τετρακτὺς τῶν θείων
ἀποστόλων τε καὶ σοφῶν διδασκάλων,
Ἰωάννου τέ φημι τοῦ Θεολόγου 5
ἄμα Ματθαίῳ καὶ Λουκᾷ καὶ τῷ Μάρκῳ,
οἱ ἐσάφησαν τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ μου
τὴν τε γέννησιν καὶ τὴν βάπτισιν
τὴν περιτομὴν καὶ τὰ θαύματα πάντα,
τὰ παθήματα καὶ τὴν ἔγερσιν τούτου, 10
Λουκᾶς ὁ πανευτελής σὺν Νικολάῳ
καὶ καθηγουμένῳ τε μονῆς τῆς Πέτρας
ταύτην καλλωπίσαντες ὡς εὐποροῦντες.
Ἔχειν δὲ καὶ σὲ τὴν ἄχραντον παρθένον
τοῦ πρεσβεύειν ἐκτενῶς ὑπὲρ σῶν δούλων, 15
τοῦ τυχεῖν τῆς στάσεως τῶν ἐκλεκτῶν προβάτων
καὶ ἀπόλασιν τῆς Χριστοῦ βασιλείας. Ἀμήν².

Ἐπὲρ μνήμης καὶ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ Νικολάου
μοναχοῦ καὶ καθηγουμένου μονῆς . . .³ τοῦ πόθῳ κτησαμένου τὴν ἁγίαν
δέλτον ταύτην· ἐγράφη δὲ διὰ Λουκᾶ μοναχοῦ ἁμαρτωλοῦ καὶ ἄσωτου.
Οἱ ἀναγινώσκοντες τὴν ἁγίαν δέλτον ταύτην πρεσβυτεροπαπαδοδιάκο-
νοι εἴχεσθε ὑπὲρ ἐμοῦ διὰ τὸν Κύριον· εἰ καὶ ὡς ἄνθρωπος ἔσφαλα
σύγγνωτέ μοι διὰ τὸν Θεόν. Ἐτελειώθη δὲ ἐν ἔτει ςφπ' ἰνδικτιῶνος
δεκάτης ἐπὶ τῇ ἀφαιρέσει τῶν αἰσθητῶν ὀφθαλμῶν Ρωμανοῦ βασιλέως
τοῦ Διογένους⁴ καὶ τῇ ἐπελεύσει τῶν ἀθέων Τουρκῶν. Ἀμήν. *Λουκᾶς*
Μοναχός.

1. Ὁ Janin, σελ. 440, δίνει λανθασμένο τὸ ὄνομα τοῦ βιβλιογράφου :
Ἡλίας (βλ. καὶ Vogel-Gardthausen, σελ. 267). Στὸν ἴδιο αἰώνα
ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι βιβλιογράφοι μὲ τὸ ἴδιο ὄνομα, ἀλλὰ κανένας δὲν ταυτίζεται
μὲ τὸν Λουκᾶ τῆς μονῆς Προδρόμου.

2. Οἱ στίχοι ὄχι χωρὶς λάθη μετρικά· ὁ 8 ἄμετρος, ὁ 16 ὑπέρμετρος.

3. Τὸ ὄνομα τῆς μονῆς ἔχει ἀποξεσθῆ στὸ σημεῖο αὐτό.

4. Ἡ τύφλωσις τοῦ Ρωμανοῦ ἐγίνε λίγο πρὶν ἀπὸ τὸν θάνατό του (καλοκαίρι
τοῦ 1072).

Τὸ ὄνομα τοῦ ἡγουμένου Νικολάου καὶ οἱ χρονολογίες βοηθοῦν στὴ συσχέτιση τῶν τριῶν χφφ, τὰ ὁποῖα, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ βιβλιογραφικὰ σημειώματά τους, γράφτηκαν καὶ ἔμειναν, ἀρχικὰ τουλάχιστον, στὴ μονή. Ἡ ἔλλειψη τοῦ τυπικοῦ κτητορικοῦ σημειώματος, ποὺ ἐμφανίζεται στὰ ἄλλα χφφ ἀπὸ τὸν 12ο αἰ., δείχνει ὅτι ἴσως τὰ χφφ δὲν βρισκόνταν πιά τὸν αἰῶνα αὐτὸν στὴ μονή. Τὸ γεγονός ἀλλωστε ὅτι τὸ ὄνομα τῆς μονῆς ἔχει ἀποξεσθῆ ἀπὸ τὸ ἓνα σημείωμα τοῦ χφ Παντελεήμονος 27, μαρτυρεῖ ἴσως ὅτι οἱ νέοι κητόρες τοῦ φρόντισαν νὰ ξεχαστῆ ἡ ἀρχικὴ του προέλευση.

Ἰδιαίτερη προσοχὴ ἀξίζει στὸν Λουκά, ποὺ ἀπὸ τὸ ἔμμετρο, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ πεζὸ σημείωμά του φαίνεται ὅτι διαθέτει ἀρκετὴ μόρφωση καὶ φροντίζει νὰ ἐνημερώνη τίς χρονολογίες του καὶ μὲ τὰ σύγχρονα τοῦ ἱστορικὰ γεγονότα.

Ἡ δραστηριότητα τριῶν συγχρόνως βιβλιογράφων στὴ μονή φανερώνει τὴν ὑπαρξὴ ὀργανωμένου ἐργαστηρίου. Κοινὰ στοιχεῖα στὰ τρία χφφ δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ διαπιστώσω, ἐκτὸς ἀπὸ τίς ὁμοιότητες ποὺ παρουσιάζουν τυπικὰ τὰ βιβλιογραφικὰ σημειώματα.

Φυσικὰ οὔτε αὐτὰ εἶναι τὰ μόνια χφφ ποὺ γράφτηκαν τὸν 11ο αἰ. στὴ μονή οὔτε ἴσως αὐτοὶ οἱ μόνιοι βιβλιογράφοι. Τὰ αὐστηρά ὅμως κριτήρια δὲ μᾶς βοηθοῦν γιὰ τὴν ὥρα γιὰ μιὰ εὐρύτερη ἐρευνα καὶ πιθανὴ ἀπόδοση περισσότερων βιβλιογράφων καὶ χειρογράφων στὴ μονή.

12ος αἰώνας

Θεόκτιστος¹.

Σημαντικὴ θέση στὴν ἱστορία τῶν χφφ καὶ τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς κατέχει ὁ βιβλιογράφος Θεόκτιστος μὲ τὸ χφ του Par. Gr. 1570, ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ βρίσκουμε τὸ κτητορικὸ σημείωμα γραμμένο μὲ τὸ χέρι του. Τὸ χφ, παραγγελία τοῦ ἡγουμένου, γράφτηκε γιὰ τὴ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς. Ὁ βιβλιογράφος, δόκιμος καὶ μορφωμένος καλλιγράφος μὲ πολλὰς ἱκανότητες, ἔχει συνθέσει πολλὰ ἔμμετρα σημειώματα στὰ χφφ του. Κοντὰ σ' αὐτά, ἴσως γιὰ τὴν εἰδικὴ περίπτωσή τῆς παραγγελίας τοῦ ἡγουμένου, κάτω ἀπὸ τοὺς στίχους τοῦ βιβλιογραφικοῦ σημειώματος προσέθεσε καὶ τοὺς στίχους τοῦ κτητορικοῦ, γραμμένους προφανῶς ἀπὸ τὸν ἴδιο, σὲ βυζαντινοὺς δωδεκασύλλαβους. Τὸ κτητορικὸ αὐτὸ σημείωμα καθιερώθηκε ἀμέσως καὶ ἀπὸ ἄλλους βιβλιογράφους, ἀλλὰ χρησιμοποιήθηκε κυρίως ἀπὸ τοὺς βιβλιοθηκάρχους γιὰ ὅλα τὰ πα-

1. Vogel-Gardthausen, σελ. 143, Bick, σελ. 65, ἀρ. 56, 57, 58.

λαιότερα καὶ νεώτερα χφφ τῆς μονῆς. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Θεοκτίστου λοιπὸν μποροῦμε νὰ μιλοῦμε γιὰ συστηματοποίηση στὴν ἐργασία τοῦ βιβλιογραφικοῦ ἐργαστηρίου καὶ γιὰ ὀργάνωση στὴ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς. Στὸ τέλος τῶν χφφ του σημειώνει χαρακτηριστικὰ: Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Θεοκτίστου πόνος (κάνταῦθα δόξα τῇ σεβαστῇ Τριάδι).

1. 1127 (9/6). Par. Gr. 1570 (περγ., 27×20,2, φφ. 214, 1 σελ., 27 στ.). Μηναῖο Νοεμβρίου [15]. Στὸ φ. 213: Ἐτελειώθη ὁ παρῶν Νοέμβριος μὴν μηνὶ ἰουνίῳ θ', ὥρα ιε' τῆς ἡμέρας, ἐπὶ βασιλείας Ἰωάννου Πορφυρογεννήτου τοῦ Κομνηνοῦ ἐν ἔτει τῷ ,σγλε', ἰνδικτιῶνος ε'.

Οἶδα μὲν οἶδα σφαλμάτων πολλῶν γέμον
 δ χερσὶν αὐτὸς πυξίον ἐγεγράφειν,
 ἀλλ' ἐστὲ μοι μέτριοι καὶ γὰρ οὐκ ἔχω
 τὴν τεχνικὴν σύμμαχον ὀρθογραφίαν,
 πατρὶ δὲ πεισθεὶς Μαξίμῳ θείῳ θύτῃ, 5
 τῷ πρὸς χλόην ἄγοντι τὴν ζωηφόρον
 θρέμματα Χριστοῦ, πληθὸν ἀνθρώπων λέγω,
 τὴν χεῖρα τείνω, κἂν κινεῖσθαι μὴ σθένη.
 Νέμοιτέ μοι [-] τῷ γραφεῖ Θεοκτίστῳ
 λόσιν ἀπειρῶν ψυχικῶν ἐγκλημάτων 10
 καὶ βασιλείας οὐρανῶν κληρουχίαν.

Καὶ στὸ φ. 214^v: Ἡ βίβλος αὕτη κλπ. Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ πόνος Θεοκτίστου¹.

2. 1133 (30/4). Ἀθως, Διονυσίου 8 (Λ. 3542, περγ., 22,2×16,6, φφ. 280, 1 σελ., 26 στ.). Καινὴ Διαθήκη. Στὸ φ. 268^v: Δόξα σοι ἁγία Τριάς. Ἐτελειώθη ἡ παροῦσα βίβλος χάριτι Χριστοῦ ἐν ἔτει τῷ ,σγμα', ἰνδικτιῶνος ια', μηνὶ ἀπριλίῳ λ', ὥρα γ' τῆς ἡμέρας, τῷ πεντεκαδεκάτῳ ἔτει τῆς βασιλείας κυροῦ Ἰωάννου καὶ Πορφυρογεννήτου τοῦ Κομνηνοῦ καὶ Εἰρήνης τῆς εὐσεβεστάτης ἀγούστης διὰ χειρὸς τοῦ ἀμαρτωλοῦ Θεοκτίστου².

1. Σχετικὰ μὲ τὸν ἠγούμενο βλ. στὴ σελ. 34. Τὰ σημειώματα τοῦ Θεοκτίστου σὲ ἀπταιστή ὀρθογραφία.

2. Lake, III, 116, πίν. 197. Τὸ χειρόγραφο ἔχει πλούσια ἐρυθρογραφία καὶ διακόσμηση, μικρογραφίες μὲ τίς εἰκόνες τῶν τεσσάρων εὐαγγελιστῶν, καὶ στὸ φ. 143^v μικρογραφίες τῶν δώδεκα ἀποστόλων. Βλ. καὶ Aland, I, σελ. 110 ἀρ. 927, καὶ σελ. 384, σημ. 1, ὅπου σημειώνει ὅτι δίπλα στὴν παλιὰ ἀρίθμηση (ποῦ εἶναι σὲ παρένθεση) δίνει καὶ τὴν καινούρια. Ἐτσι τὸ χφ ἀναφέρεται ἐκεῖ μὲ τὸν ἀρ. 54. Θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ δεχτῇ τὴ νέα αὐτὴ ἀρίθμηση τοῦ Aland, ἂν δὲν

3. Βιέννη, Theol. Gr. 132 (περγ., 25,8×19,2, φφ. 167, 1 σελ., 23 στ.). Μηναιό Μαρτίου. Στὸ φ. 167^v: *Αἴσιμα ρέζων τῷ Θεῷ δόξαν φέρω... δώρον Τριβαλῶν κραλαίνης... Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Θεοκτίστου πόνος*¹.

4. Βιέννη, Theol. Gr. 138 (περγ., 25,8×19,5, φφ. 213, 1 σελ., 22 στ.). Μηναιό Μαΐου. Στὸ φ. 213^v: *Τῆς τῶν Τριβαλῶν κραλαίνης ἔργον τόδε. Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Θεοκτίστου πόνος | κἀνταῦθα δόξα τῇ σεβαστῇ Τριάδι*².

5. Βιέννη, Hist. Gr. 66 (περγ., 25,8 × 19,5, φφ. 1, 202, 1 σελ., 22-23 στ.). Μηναιό Ἀπριλίου. Στὸ φ. 201: *Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ Θεοκτίστου πόνος | κἀνταῦθα δόξα τῇ σεβαστῇ Τριάδι*³.

Ὁ Bick ἀπὸ τὰ κοινὰ παλαιογραφικὰ χαρακτηριστικὰ διαπιστώνει πὼς τὰ τρία μηναιὰ τῆς Βιέννης ἀνήκουν στὴν ἴδια σειρὰ καὶ γράφτηκαν, φυσικά, τὴν ἴδια ἐποχῇ. Συμπεραίνει ἀκόμη ἀπὸ τὴ σύγκριση τῆς γραφῆς πὼς τὰ χφφ αὐτὰ πρέπει νὰ εἶναι προγενέστερα ἀπὸ τὸν Par. Gr. 1570 (ἀρ. 1).

Ὑπῆρχε ἡ πληροφορία τοῦ M. Richard, Répertoire, Supplément I, 1964, ὅτι τὸ χφ ἐξαφανίστηκε ἀπὸ τὸ μοναστήρι στὰ 1960 καὶ τώρα βρίσκεται στὴν Ἀμερικῇ. Πραγματικά οὔτε μὲ τὸν ἀρ. 8 οὔτε μὲ τὸν ἀρ. 54 ὑπάρχει τὸ χφ στὴ Βιβλιοθήκη, σύμφωνα μὲ τὴν ἔρευνα πού ἔκανε γιὰ χάρη μου ὁ καθ. κ. Α. Πολίτης τὸ καλοκαίρι τοῦ 1967. Οἱ διαστάσεις ἀπὸ τὸν Aland.

1. Ὁ Bick, σελ. 65, ἐκδίδει ὅ,τι μπορεῖ νὰ διαβαστῇ ἀπὸ τὸ σημεῖωμα, ἔτσι πού εἶναι σκεπασμένο ἀπὸ τὸ νεώτερο σημεῖωμα τοῦ ἀγοραστῆ τοῦ χφ στὴν Κωνσταντινούπολη. Σὲ ἀκόμη χειρότερη κατάσταση βρίσκεται τὸ σημεῖωμα τοῦ ἀρ. 4, ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶναι ἀδύνατο νὰ διαβαστῇ τὸ κάτω μέρος τοῦ φ. 213^v. Λεπτομέρειες σχετικῆς μὲ τὸ πρόσωπο τῆς «κραλαίνης» βλ. στὸν Bick, σελ. 65-66, ἀρ. 58. Σύμφωνα μὲ αὐτές, ἡ κράλαϊνα Ἰακίνθη, κόρη τοῦ πατρικίου τοῦ Bari Ἀργυρίτζη καὶ σύζυγος τοῦ Σέρβου κράλη Bodin, μονάζει στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸ 1116 ὡς τὸ θάνατό της, πού πρέπει νὰ τοποθετηθῇ πρὶν ἀπὸ τὴ δευτέρη ἄνοδο τοῦ γιου της Γεωργίου στὴν ἐξουσία (1125-1135). Ἔτσι τὰ χρονικά ἔρια τῶν δύο χφφ πού γράφτηκαν γιὰ λογαριασμό της (3-4) πρέπει νὰ περιοριστοῦν ἀνάμεσα στὰ 1116 καὶ στὰ 1125. Ἡ μονὴ βρισκόταν πάντα σὲ σχέσεις μὲ Σέρβους ἡγεμόνες. Βλ. Vogel-Gardthausen, σελ. 175, σημ. 3, Janin, σελ. 572, Volk, σελ. 65, Mercati, Opere minori IV, Su Giovanni Catrari [Studia Testi 29] Βατικανὸ 1937, σελ. 198, σημ. 2, Premierstein, σελ. 23, σημ. 1, 2, Daničić, Zhivoti Kraljeva i arhiepiskupa srpskih, Agram 1886, σελ. 134, (ἡ πληροφορία ἀπὸ τὸν Mioni, Un ignoto Dioscoride, σελ. 348, σημ. 5), K. Δελικάνη, Πατριαρχικῶν Ἐγγράφων, τόμος 3ος, Κπολη 1905, σελ. 776-779, Σπυρ. Λάμπρου, Ἀργυροπούλεια, Ἀθ. 1910, σελ. κx' καὶ 227, Τοῦ ἰδίου, Ἀντώνιος Πυρόπουλος, Ν. Ἑλλην. 10 (1913) 127 κέ.

2. Bick, σελ. 65, ἀρ. 58.

3. Bick, σελ. 65, ἀρ. 56. H. Hunger, Katalog, Teil I, Βιέννη 1961. (Τὰ φφ. 41 καὶ 44 ἀπὸ δύο μεταγενέστερα χέρια, τοῦ 14ου ἢ τοῦ 15ου αἰ. Τὰ φφ. 86^v-100^v ἀπὸ ἄλλο, σύγχρονο χέρι).

6. Washington, *The Freer Gallery of Art 10 (2 περιγ. φύλλα μόνο με δύο μικρογραφίες καὶ τὸν κολοφώνα με τὸ ὄνομα τοῦ γραφέα : Θεόκτιστος ἱερομόναχος). Ἰωάννης Κλίμακος¹.

Ἐ Θεόκτιστος ζῆ στὴ μονή, τῆς ὁποίας τὸν ἠγούμενο Μάξιμο μνημονεύει σ' ἓνα ἀπὸ τὰ χφφ του (ἀρ. 1). Ἡ δραστηριότητά του ἀρχίζει πρὶν ἀπὸ τὸ 1125 καὶ γράφει τουλάχιστον ὡς τὸ 1133 (ἀρ. 2). Ἡ γραφή του εἶναι ἐπιμελημένη, πιὸ ἀνετη καὶ πιὸ συντηρητικὴ στὰ τρία παλαιότερα χφφ του (3, 4, 5), ὅπου θυμίζει ἀκόμη χέρι τοῦ 11ου αἰ., ἐμπειρότερη στὰ 1227, με καθιερωμένη καὶ τυποποιημένη μορφή σὲ ὀρισμένα γράμματα, κομψή καὶ ἰδιαίτερα προσεγμένη στὰ 1133. Χαρακτηριστικά τῆς : ὄρθια, στρογγυλή, με πλατύτερα τὸ ν καὶ τὸ λ στὰ πρῶτα χφφ, ἀραιότερη, με πλατύτερα καὶ τὰ κ, θ, ρ, ψ, ε στὰ 1127. Ἀκόμη πιὸ ἀραιὸ τὸ γράψιμο στὰ 1133, με ἐκτεταμένη τὴν περισπωμένη πάνω ἀπὸ δύο γράμματα τουλάχιστον (*Eix. 1-2*)². Γράφει πάντα σὲ μιὰ στήλη, χρησιμοποιεῖ ἐρυθρογραφία, ἀλλὰ ἡ διακόσμηση στὰ νεώτερα χφφ εἶναι ἐπιμελέστερη καὶ τελειότερη (βλ. περιγραφή τῆς διακόσμησης καὶ τῶν μικρογραφιῶν τοῦ χφφ Διονυσίου 8 στοὺς Lake, III, 116, πίν. 197).

Ἡδὴ ἀπὸ τὸν καιρὸ ποὺ γράφει γιὰ τὴν κράλαινα Ἰακίνθη εἶναι καθιερωμένος βιβλιογράφος ποὺ ἐκτελεῖ παραγγελίες. Μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε βέβαιον ὅτι μαζί με τὰ τρία αὐτὰ μηναιῖα ἡ παραγγελία περιελάμβανε καὶ τὰ ἄλλα ἐννέα, τὰ ὁποῖα, ἂν σώζωνται, ἴσως δὲν φέρουν πιὰ τὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα, ποὺ εἶναι γραμμένο κόκκινο, σχεδὸν σβησμένο σήμερα, μελάνι (βλ. Bick, σελ. 65). Ἐ ἠγούμενος Μάξιμος τοῦ ἀναθέτει τὴν ἀντιγραφή τοῦ μηναιίου τοῦ Νοεμβρίου (ἀρ. 1) καὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ θὰ πρέπη ν' ἀναζητήσουμε καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἐντεκα μηναιῖα τῆς σειρᾶς. Ὅσο γιὰ τὸ Διονυσίου 8, κι' αὐτὸ θὰ πρέπη νὰ ἦταν ξένη παραγγελία, ἀφοῦ δὲν ἔχει τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα τῆς μονῆς.

Ἰ Αρσένιος (Σπαστοικός;).

1. 1136 (12/6). Par. Gr. 891 [16] (περιγ., 31,2×24,2, φφ. 263, 2 σελ., 32 στ.). Θεοδώρου Στουδίτου Μικρὰ Κατήχησις. Στὸ φ. 263ν: Ἡ βίβλος αὐτὴ κλπ. Ἰ Εγγράφη διὰ χειρὸς τοῦ μοναχοῦ Ἰ Αρσενίου ἐξ ἐπιταγῆς καὶ συλλογῆς τοῦ καθηγουμένου τῆς αὐτῆς μονῆς μοναχοῦ

1. Seymour de Ricci-W. J. Wilson, Census, ἔ.ἀ. τόμ. I, (1935) σελ. 468. Οἱ ἐκδότες συσχετίζουν τὸ χφ με τὸν Par. Gr. 1570.

2. Βλ. καὶ H. Hunger, Griechische Paläographie, σελ. 96-97.

κυροῦ Μαξίμου¹. Οἱ οὖν ἀναγινώσκοντες εὐχεσθε ὑπὲρ τε τοῦ προσηταχότος καὶ ὑπὲρ τοῦ γράφαντος. Θεοῦ τὸ δῶρον ἢ γραφή δ' Ἀρσενίου. Ἐτελειώθη μηνὶ ἰουνίῳ δωδεκάτῃ, ἰνδικτιῶνος ιδ', ἔτους ςχμδ', βασιλεύοντος Ἰωάννου τοῦ Πορφυρογεννήτου.

2. [1137] (26/7). Ἔως, Διονυσίου 83 (Λ. 3617, περγ., 27,5×22, φφ. 242, 1 σελ., 25-28 στ.). Βίοι καὶ μαρτύρια ἁγίων καὶ λόγοι πανηγυρικοὶ Ἰουνίου - Αὐγούστου. Στὸ φ. 242^v: Γράφας εἶπον δόξα σοι ὁ Θεός. Ἐτελειώθη ἢ παροῦσα δέλτος διὰ χειρὸς Ἀρσενίου μοναχοῦ τοῦ ἐπίκλην Σπαστρικοῦ, μηνὶ ἰουλίῳ κς', ἰνδικτιῶνος ιε'², ἡμέρα δευτέρα, ἐπὶ βασιλείας Ἰωάννου τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ Κομνηνοῦ, πατριαρχούντος τοῦ ἁγιωτάτου Λέοντος τοῦ Στουπῆ. Οἱ ἐντυγχάνοντες τῆδε τῆ θεοπνεύστῳ βίβλῳ τυχεῖν με λύσιν τῶν ἐπταισμένων εὐχεσθε.

3. Ρώμη, Vat. Gr. 537[23] (περγ., 35,1×26,5, φφ. 213, 2 σελ., 34 στ.). Ὑπόμνημα Χρυσοστόμου στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Ματθαίου (Β' τόμος). Στὸ φ. 213: Δόξα σοι, Κύριε, πάντων ἔνεκεν. Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεός, ἐλέησον τὴν ψυχὴν τοῦ γράφαντος τὴν βίβλον ταύτην Ἀρσενίου μοναχοῦ. Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ πόνος Ἀρσενίου.

4. Ρώμη, Vat. Gr. 1191 (περγ., 27×22,9, φφ. 402, 1 σελ., 24 στ.). Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας Ἐξήγησις εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον. Στὸ φ. 402: Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ πόνος Ἀρσενίου³.

Ἀπὸ τῆ σύγκριση τῆς γραφῆς καὶ τῶν γενικῶν χαρακτηριστικῶν τῶν χφφ μποροῦμε νὰ ταυτίσουμε μὲ τὸ χέρι τοῦ Ἀρσενίου ἄλλα τρία

1. Ὁ ἴδιος ἠγούμενος μνημονεύεται καὶ ἀπὸ τὸν Θεόκτιστο (ἀρ. 1). Μὲ τὸ χφ εἶναι συσταχωμένο καὶ ἓνα δεύτερο (φφ. 243-297^v), τοῦ ἴδιου αἰώνα, πού περιέχει τὸν βίο τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου γραμμένον ἀπὸ τὸν ἅγιον Ἀθανάσιο (δύο στῆλες, ἄλλο χέρι). Τὰ φφ. 3-4 εἶναι χάρτινα, τοῦ 17ου αἰ., καὶ ἐπαναλαμβάνουν τὸ κείμενο τῶν φφ. 1-2, πού εἶναι φθαρμένο καὶ δυσανάγνωστο.

2. Lake, III, 117, πίν. 119. Vogel-Gardthausen, σελ. 45. Ἡ χρονολόγησις μὲ βάση τὴ βασιλεία τοῦ Ἰωάννη Κομνηνοῦ (1118-1143) καὶ τὴν πατριαρχία τοῦ Λέοντα (1134-1143;) (Lake). Ὁ Ehrhard, III, σελ. 360, σημ. 2, διορθώνει τὴν ἀνάγνωσις τῆς ἰνδικτιῶνος σὲ ε'. Ἀλλὰ στὴν περίπτωσις αὐτὴ κανένα ἀπὸ τὰ ἄλλα χρονολογικὰ στοιχεῖα δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴ χρονολογία 1142 (ἢ 26 Ἰουλίου εἶναι Τρίτη). Ὁ Λάμπρος στὸν Κατάλογο ἐκδίδει ιε'. Καὶ πραγματικὰ πρόκειται γιὰ τὴν 15ῃ ἰνδικτιῶνα, πού γράφοντάς τὴν ὁ βιβλιογράφος ἔνωσε τὴ συντομογραφία τῆς λέξεως ἰνδικτιῶν (=ινδ) μὲ τὸ ι τοῦ ἀριθμοῦ ιε'.

3. Ὁ τόμος τοῦ Καταλόγου πού θὰ περιλάβῃ τὸ χφ αὐτὸ δὲν ἐκδόθηκε ἀκόμη. Οἱ πληροφορίες μου προέρχονται ἀπὸ τοὺς Vogel-Gardthausen, σελ. 46, καὶ ἀπὸ τὸν Gregory, I, σελ. 228, ἀρ. 862. Ἀπὸ τὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα πού εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ ἀντιγράψῃ ὁ abbé Canart (τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ καὶ πάλι θερμότατα καὶ γιὰ ἄλλες πολὺτιμες πληροφορίες) καὶ ἀπὸ τὰ δείγματα γραφῆς τοῦ βιβλιογράφου τὸ χφ ἀποδίδεται σίγουρα στὸν Ἀρσένιο τῆς Πέτρας.

χφφ, πού φέρουν μάλιστα καὶ τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα τῆς μονῆς, γραμμένο ἀπὸ τὸν βιβλιογράφο τους.

5. Λέσβος, *Μονῆς Λειμῶνος 13 [19] (περγ., 37×26,5, φφ. 316).

Παληγορικὸ Σεπτεμβρίου – Νοεμβρίου.

6. Βενετία, Marc. Gr. VII 25 (=972) [20] (περγ., 36,7×26,6, φφ. ΠΙ, 310, 2 σελ., 34 στ.). Παληγορικὸ Δεκεμβρίου – Φεβρουαρίου.

7. Monac. Gr. 3 [21] (περγ., 36×27, φφ. 143, 2 σελ., 34 στ.).

Παληγορικὸ Μαρτίου – Μαΐου.

Τὰ τρία αὐτὰ χφφ, πού, ὅπως εἶδαμε καὶ παραπάνω (ἀρ. 19-21), ἀποτελοῦν σειρά, τῆς ὁποίας λείπει ὁ τελευταῖος τόμος, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ τῆς γραφῆς, ἔχουν καὶ ἄλλες ὁμοιότητες μὲ τὰ χφφ τοῦ Ἀρσενίου: τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα, κολοφῶνες, διαστάσεις, ἀριθμὸ στίχων (Εἰκ. 3-5).

Τὸ παλαιότερο χρονολογημένο χφ τοῦ Ἀρσενίου εἶναι τοῦ 1136. Αὐτὴ ἡ χρονολογία εἶναι καὶ ἡ μόνη ἔνδειξη γιὰ τὴν ἐποχὴ τῆς δράσης του στὴ μονή. Καὶ σ' αὐτόν, ὅπως καὶ στὸν Θεόκτιστο, ὁ ἡγούμενος Μάξιμος ἀνέθεσε τὴν ἀντιγραφή ἑνὸς χειρογράφου «ἐξ ἐπιταγῆς καὶ συλλογῆς». Ὅσα ἀπὸ τὰ χφφ του δὲν προορίζονταν γιὰ τὴ χρήση τῆς μονῆς δὲν ἔφεραν τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα, ἴσως οὔτε καὶ τὸ ὄνομά του· ἔτσι δὲν μποροῦμε νὰ ξέρουμε τὸ σύνολο τῶν ἔργων του. Θὰ πρέπη ὅμως ὅπωςδὴποτε νὰ ὑπολογίσουμε ἐκτὸς ἀπὸ τὰ τρία παληγορικά καὶ τὸ τέταρτο τῆς σειρᾶς, καὶ μὲ μεγάλη πιθανότητα τοὺς τρεῖς προηγούμενους τόμους τοῦ μηναιίου Διονυσίου 83 καὶ τὸν πρῶτο τόμο τῶν ὀμιλιῶν τοῦ Vat. Gr. 537. Ὁ Ἀρσένιος συνήθιζε ἴσως νὰ ὑπογράφη στὸ τέλος τῶν πολύτομων ἔργων του (βλ. π.χ. τοὺς ἀρ. 2, 3, πού εἶναι οἱ τελευταῖοι τόμοι, τοὺς ἀρ. 5-7, πού δὲν ἔχουν βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα, τὸ ὁποῖο ἴσως βρισκόταν στὸν τελευταῖο τόμο). Σὲ περίπτωσι λοιπὸν πού χάθηκαν οἱ τόμοι αὐτοί, ἀλλὰ σώθηκαν οἱ ὑπόλοιποι, ἢ σὲ περίπτωσι πού δὲν ὑπέγραφε καθόλου ὀρισμένα χφφ του, μποροῦμε νὰ προχωρήσουμε στὴν ἀνακάλυψι τῶν χφφ του ἀπὸ τὰ παλαιογραφικὰ χαρακτηριστικὰ τους. Ἀλλὰ ἡ δουλειὰ αὐτὴ εἶναι θέμα χρόνου, πείρας καὶ τύχης.

Ἡ γραφὴ τοῦ Ἀρσενίου (Εἰκ. 3-5) εἶναι ἐπιμελημένη καὶ ἔχει κοινὰ χαρακτηριστικὰ μὲ τοῦ Θεοκτίστου. Ὁ Ἀρσένιος γράφει πλατύτερο τὸ λ, χρησιμοποιεῖ (κυρίως στὸ τέλος τῶν χφφ του) τὸ πλατὺ ω, υ, φ, καθὼς καὶ τὰ χ καὶ κ. Γράφει συνήθως σὲ δυὸ στῆλες χειρόγραφα μεγάλου σχήματος, μὲ ἐγχρωμὴ διακόσμηση στὰ ἐπίτιτλα καὶ στὰ ἀρχικά. Στὸ τέλος τῶν χφφ του σημειώνει: Γράφας εἶπον δόξα σοι ὁ Θεός (2), Δόξα σοι, Κύριε, πάντων ἕνεκεν | Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ,

ελεήσον την ψυχήν του γραψαντος την βιβλίον ταυτην Ἀρσενίου μοναχοῦ |
 Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ πόνος Ἀρσενίου (3), Δόξα σοι, Κύριε, πάντων
 ἕνεκεν (6), Εὐχαριστῶ σοι, Κύριε, πάντων ἕνεκα (7), Θεοῦ τὸ δῶρον
 ἢ γραφή δ' Ἀρσενίου (1).

Στὰ πανηγυρικὰ (5-7) τὸ γράψιμο εἶναι πρὸς ἔμπειρο, καθὼς καὶ
 στὰ χφφ 3 καὶ 4, πράγμα πρὸς μᾶς ὁδηγεῖ νὰ τὰ χρονολογήσουμε ἴσως
 λίγο ἀργότερα ἀπὸ τὰ ἄλλα.

Ἡ ἔπωνυμία Σπαστρικὸς πρὸς μᾶς δίνει μόνο τὸ χφ 2, καὶ ἡ ἀνει-
 μένη γραφή, κυρίως στὸ β' μέρος τοῦ χφ, πρὸς εἶναι καὶ πρὸς πυκνογραμ-
 μένο (28 στ.), θὰ δημιουργοῦσαν δισταγμοὺς γιὰ τὴν ἀπόδοσή του
 στὸν Ἀρσένιο τῆς μονῆς Πέτρας, ἀν ἡ λεπτομερέστερη σύγκριση τῆς
 γραφῆς μὲ τὰ ἄλλα χφφ, καὶ εἰδικότερα μὲ τὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα
 τοῦ χφ 1, δὲν ἐπειθαν ὅτι πρόκειται γιὰ τὸ ἴδιο χέρι. Ἔτσι, μὲ κάθε
 ἐπιφύλαξη, μποροῦμε νὰ προσθέσουμε τὴν ἔπωνυμία κοντὰ στὸ ὄνομα
 τοῦ Ἀρσενίου.

14ος αἰώνας

Νεόφυτος Προδρομητός.

Μὲ τὴν ἔπωνυμία αὐτὴ εἶναι γνωστὸς ὁ Νεόφυτος, πρὸς εἶναι συγ-
 χρόνως συγγραφέας καὶ βιβλιογράφος. Μερικὰ ἔργα του σώζονται αὐτό-
 γραφα στοὺς κώδικες (Εἰκ. 6):

1. Ρώμη, Vat. Gr. 1018. Ἔφοδος συνοπτικὴ τῆς λογικῆς πραγ-
 ματείας Ἀριστοτέλους ἐκτεθεῖσα παρὰ Νεοφύτου μοναχοῦ Προδρο-
 μηνοῦ (φ. 1^{r-v})¹.

2. Par. Gr. 2286 (ἔτ. 1353). Ἰατρικὰ σύμμεικτα. Στὸ φ. 105 :
 Ἐγὼ δὲ μοναχὸς Νεόφυτος κατὰ στοιχεῖον ταῦτα συνέταξα σπορά-
 δην αὐτὰ εὐρών καὶ πολλὰ προσθεῖς ἀπὸ τῶν² . . ., καὶ στὸ φ. 168,
 στ. 4 : Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ πόνος Νεοφύτου [τῆς προδρομικῆς μάνδρας
 περιωνύμου] ἢ βίβλος ἦδε τῆς φιλανθρώπου τέχνης³.

1. Mercati, Scritti, σελ. 77. Βλ. καὶ Vogel-Gardthausen, σελ. 332. Τὸ χφ, σύμφωνα μὲ τις πληροφορίες τοῦ abbé Canart, εἶναι ὀγκῶδες, γραμμένο ἀπὸ πολλὰ χέρια.

2. Ἡ σημείωση, μὲ κόκκινο μελάνι, συνεχίζεται στὸ δεξιὸ περιθώριο, ὅπου ἡ τελευταία λέξη σκεπάστηκε ἀπὸ ἄλλη μὲ μαῦρο μελάνι, πρὸς συμπληρώνει τὸν στ. 3 (κάτω) τοῦ κειμένου. Ὁ Premerstein, σελ. 166, διαβάζει ἔμμαντοῦ?.

3. Volk, σελ. 76, σημ. 75. Στὸ χφ αὐτὸ (φ. 1-54) ὁ Νεόφυτος ἀντιγράφει τὸν Διοσκορίδη τῆς Βιέννης (Med. Gr. 1 - πρὸς πάνω, σελ. 7) καὶ ἄλλα διάφορα ἔργα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα καὶ δύο δικά του : Ἀλφαβητικὴ συλλογὴ φαρμάκων (φ. 105 κέ.) καὶ βοτανικὸ λεξικὸ (φ. 108^v κέ.). Περιγραφή τοῦ χφ βλ. στὸν Κατά-
 τοῦ O m o n t, II, σελ. 229-230.

3. Πάδοβας, Bibl. Semin 194¹. Διοσκορίδης.

Ἐπίσης αὐτόγραφα του ὑπάρχουν στὰ χφφ :

4. Ρώμη, Vat. Gr. 209 (φ. 37 κέ.).

5. Ρώμη, Vat. Gr. 246 (ἀρχή καὶ τέλος τοῦ χφ)².

Τὸ συγγραφικὸ ἔργο τοῦ Νεοφύτου εἶναι ποικίλου περιεχομένου καὶ σώζεται σὲ πολλὰ χφφ³:

A. Θεολογικά ἔργα (Πολεμικά κατὰ Λατίνων, κατὰ Βαρλαάμ καὶ Ἀκινδύνου).

Ἄθως, Διονυσίου 194 (Λ. 3728), ἔτ. 1363, Πάτμου 428, 15 αἰ.

B. Φιλοσοφικά (ἀριστοτελικά κ.ά.).

Ρώμη, Vat. Gr. 1018, 14 αἰ., Vat. Gr. 209, 14 αἰ., Urb. Gr. 80, 14-15 αἰ.⁴, Par. Gr. 1928, 15 αἰ.

Γ. Βοτανικά - Θεραπευτικά.

Βενετία, Marc. Gr. V 13, 14 αἰ., Par. Gr. 2286, ἔτ. 1353⁵, Ρώμη, Vat. Palat. Gr. 77, 14 αἰ., Μιλάνο, Archivio del Capitolo Metropolitano 3, 15 αἰ.⁶, Par. Gr. 2514, 15 αἰ. (ἀπόσπ.), Par. Gr. 2256, 15 αἰ., Par. Suppl. Gr. 684, 15 αἰ., Par. Réserve Te¹³⁸ 27, 15 αἰ. (φ. 25 κέ.), Βερολίνο, Philip. 1570 (=Gr. 166), 16 αἰ., EBE 1481⁷, 16 αἰ., Ὁξφόρδη, Bodl. Misc. Gr. 278 (Auct. T.S. 16), ἔτ. 1780 (φ. 135).

Δ. Γραμματικά.

Ρώμη, Vat. Gr. 246, 13-14 αἰ. (φ. 272)⁸, Par. Gr. 2350, 16 αἰ.,

1. Mioni, Un ignoto Dioscoride, σελ. 349. Τὸ χφ ἐπισημαίνεται καὶ παρουσιάζεται γιὰ πρώτη φορά ἀπὸ τὸν συγγραφέα. Εἶναι αὐτόγραφο τοῦ Νεοφύτου (200 φύλλα), ὅπως συμπεραίνει ὁ συγγρ. ὕστερα ἀπὸ σύγκριση μὲ ἄλλα αὐτόγραφα του.

2. Οἱ πληροφορίες γιὰ τὰ δύο τελευταῖα χφφ ἀπὸ τὸν Mercati, Opere minori IV, ἔ.ά., σελ. 198, σημ. 2, ὅπου σημειώνει: «scritture della mano di lui sono, se non m'inganno» κλπ. Ἐπίσης γιὰ τὸ Διονυσίου 194 (=Λ. 3728): «se aparirà autografo».

3. Οἱ περισσότερες πληροφορίες ἀπὸ τὸν Volk, σελ. 75-76.

4. Τὸ χφ ἀντιγραμμένο ἀπὸ διάφορα χέρια.

5. Ἡ χρονολογία ἀπὸ τὸν Mercati, ἔ.ά.

6. E. Martini, Catalogo di manoscritti greci esistenti nelle biblioteche italiane, Τόμ. I, Μιλάνο 1893.

7. A. Κούζη, Παρατηρήσεις ἐπὶ τινῶν ἀνεκδότων ἱατρικῶν κωδίκων, ΕΕΒΣ 6 (1929) 337, καὶ Τοῦ ἰδίου, «Περὶ τῶν ἐν ὁδοῦσι παθῶν» ἔργον Νεοφύτου τοῦ Προδρομηνοῦ, ΕΕΒΣ 7 (1930) 348 κέ.

8. Τὸ χφ ἀποτελεῖται ἀπὸ πολλοὺς κώδικες συσταχωμένους.

Βερολίνο, Philip. 1555 (=Gr. 151), 16 αί. (φ. 106), Par. Suppl. Gr. 20, 17 αί. (φ. 50 απόσπασμα).

Ε. Ποιητικά (τετράστιχα λαμβικά).

Ἄθως, Διονυσίου 194 (Λ. 3728), ἔτ. 1363.

Ὁ Νεόφυτος δὲν εἶναι ἀπλὸς ἀντιγραφεὺς βιβλίων. Κυρίως ὡς συγγραφεὺς ἔχει ἀφήσει αὐτόγραφα ἔργα του, καὶ ἐπομένως δὲν ἀνήκει ἀκριβῶς στὴν τάξη τῶν βιβλιογράφων. Ἀπὸ τὸ χέρι του ὡστόσο σώζονται δύο ἀντίγραφα τοῦ περιφρημοῦ Διοσκορίδῃ τῆς Βιέννης, τὰ χφφ Πάδοβας Bibl. Semin. 194 καὶ Par. Gr. 2286 (βλ. καὶ παραπάνω, σελ. 7 καὶ σημ. 2). Πρέπει νὰ ἦταν σημαντικὴ προσωπικότητα τῆς ἐποχῆς, πού λάμπρυνε μὲ τὴν παρουσία του τὴ μονή, τὴν ὁποία δὲν παρέλειπε νὰ μνημονεύῃ δίπλα στὸ ὄνομά του. Οἱ μόνες χρονολογίες πού συνδέονται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Νεοφύτου εἶναι τὸ 1353 (Par. Gr. 2286), χρονολογία αὐτογράφου του, καὶ τὸ 1395, χρονολογία ἐγγράφου τῆς μονῆς, ὅπου ὁ Νεόφυτος ὑπογράφει μαζὶ μὲ ἄλλους μοναχοὺς¹.

15 ο ς α ἰ ὶ ν α ς

Στέφανος ἐν ἱερομονάχοις ἐλάχιστος (καὶ σκενοφύλαξ τῆς σεβασμίας μονῆς τοῦ τιμίου Προδρόμου τῆς εὐλογημένης Πέτρας).

1. 1412. Φλωρεντία, Laurent. Plut. 75, 11. Ἱατρικό. Στὸ τέλος: Ἡ παροῦσα βίβλος ἐγράφη παρ' ἐμοῦ τοῦ ἐν ἱερομονάχοις ἐλαχίστου Στεφάνου καὶ οἱ ἀναγινώσκοντες εὐχεσθε ὑπὲρ ἐμοῦ διὰ τὸν Κύριον². Ἐν ἔτει ς' λκ' ἰνδ. ε'.

2. 1413 (10/1). Marc. Gr. 469 (Zanetti). Ἔργα Εὐριπίδου καὶ σχόλια. Στὸ φ. 169^v: Ἐτελειώθη μηνὶ ἰανουαρίῳ δεκάτῃ, ἰνδικτιῶνος ς' τοῦ ς' λκα' ἔτους ὑπὸ τοῦ ἐν ἱερομονάχοις ἐλαχίστου Στεφάνου.

3. 1415 (7/2). Par. Gr. 571 A. Ὁμιλίαι Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ. Στὸ φ. 178^v:

*Ἡδὸν μὲν τοῖς ὀδεύουσι τέλος τοῦ δρόμου
ἠδὸν τοῖς γράφουσι τέλος βιβλίου
χάρις δὲ τῷ συντελεστῇ τῶν καλῶν Θεῷ χάρις
τῷ τὴν βίβλον ταύτην ἀνῶσαι δόντι
τὴν παντὸς λίθου καὶ χρυσοῦ τιμιωτέραν*

5

1. Mercati, ἔ.δ., καὶ Δελικιάνη, Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμ. 3ος, σελ. 776-779.

2. Vogel-Gardthausen, σελ. 405. Bandini, Catalogus, τόμ. III, σελ. 159.

[. . .] χουσαν λόγους Γρηγορίου τοῦ πάντ
 τοῦ μεγάλου, ὃς ἐν πᾶσιν [. . .] τος
 ἀρχιερεῦσιν, ἐμῇ χειρὶ ἐλαχίστου
 ἐν ἱερομονάχοις ἐλαχίστου Στεφάνου,
 μηνὶ φεβρουαρίῳ ζ' ἰνδικτιῶνος η' 10
 τοῦ ,ς τ' ἐννακοσιοστοῦ κγ' ἔτους
 ἡμέρα πέμπτη [. . . . .] βος β' ¹.

4. 1416 (3/1) Vat. Urb. Gr. 96. Πλουτάρχου, Βίοι Παράλληλοι (βιβλ. 1-3). Στὸ φ. 547: 'Ετελειώθη αὕτη ἡ βίβλος ἐξόδω καὶ ἀναλώμασι τοῦ οἰκείου τῶ κραταιῶ καὶ ἀγίῳ ἡμῶν αὐθέντη καὶ βασιλεῖ τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου καὶ περιφανεστάτου τῶ τε γένει καὶ τῇ τῆς φύσεως δεξιότητι κυροῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσολωρᾶ κόπῳ δὲ καὶ χειρὶ τοῦ ἱερομονάχου Στεφάνου καὶ σκενοφύλακος τῆς σεβασμίας μονῆς τοῦ τιμίου Προδρομίου τῆς ἐδλογημένης Πέτρας. Συνεβάλετο δὲ τι τῇ γραφῇ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ βιβλίου καὶ . . . ² ὁ βασιλικός. Ἔσχε δὲ τὸ πέρασ μηνὶ Ἰανουαρίῳ γ', ἰνδικτιῶνος θ', τοῦ ,ς λκδ' ἔτους.

5. 1416 (2/10). Λονδίνο, Brit. Mus. Addit. 11728 ³. Πολύβιος (βιβλία 5). Στὸ φ. 160^v: 'Ετελειώθη τὸ παρὸν βιβλίον χειρὶ Στεφάνου ἱερομονάχου καὶ σκενοφύλακος τοῦ τιμίου Προδρομίου τῆς ἐδλογημένης Πέτρας μηνὶ ὀκτωβρίῳ β', ἰνδικτιῶνος ι' τοῦ ,ς λκε'.

6. 1438 Βιέννη, Suppl. Gr. 167 (Nikolsburg, Fürstl. Dietrichsteinsche Schlossbibl. 2 [1,257]) ⁴. Νικολάου Καβάσιλα Ἑρμηνεία τῆς θ. λειτουργίας: Τέλος τῆς ἐξηγήσεως τῆς ἱερουργίας μεταγρα-

1. Τὰ κόκκινα γράμματα τοῦ σημειώματος δὲν διακρίνονται καθόλου καθαρὰ στὴ φωτογραφία. Οἱ στίχοι πολὺ κακοί.

2. Κενὸ στὸ σημείωμα γιὰ τὸ ὄνομα, ποῦ δὲν συμπληρώθηκε ποτέ. Σχετικὰ μὲ τὸν Ἰωάννη, ἀνεψιὸ τοῦ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶ βλ. F r. F u c h s, Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter [Byzantinisches Archiv, Heft 8], Στουτγάρδη 1926, σελ. 69 καὶ σημ. 10. G. C a m m e l l i, Manuele Crisolora, Φλωρεντία 1941, σελ. 189-197.

3. M. R i c h a r d, Inventaire, σελ. 18. E. M. T h o m p s o n, An Introduction to Greek and Latin Palaeography, N. Ἰόρκη [1964] πίν. 78. Ὁ Janin, σύμφωνα μὲ τίς πληροφορίες τοῦ M o n t f a u c o n, Palaeographia Graeca, Παρίσι 1708, σελ. 76, δίνει ἔτος 1417 (ἀλλὰ ὁ μήνας εἶναι Ὀκτώβριος, καὶ τὸ ἔτος ἐπομένως τὸ 1416) καὶ χαρακτηρισμὸ τοῦ χφ B. Mariae Florentiae, ὅπου αὐτὸ βρισκόταν ὡς τὸ 1840 (βλ. καὶ V o l k, σελ. 77).

4. Τὸ χφ ἀγοράστηκε στὰ 1935 ἀπὸ τὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Βιέννης, ὅπου ἀνήκει τῶρα (H. H u n g e r, Katalog., Supplementum graecum, Βιέννη 1957).

φείσης δὲ νῦν ὑπὸ τοῦ ταπεινοῦ μητροπολίτου Μηδείας Στεφάνου ἐν ἔτει ,ςλμς', πρώτης (παρλ. ἡ λ. «ἰνδικτιῶνος»).

7. 1442 (27/5). Βενετία, Marc. Gr. 157 (Zanetti). Θεολογικά ἔργα¹. Στὸ τέλος : 'Εγράφη τὸ παρὸν βιβλίον παρ' ἐμοῦ τοῦ ταπεινοῦ μητροπολίτου Μηδείας Στεφάνου ἐν ἔτει ,ςλν' ἰνδικτιῶνος ε', μηνὶ μαῖω κζ'.

8. Ὁξφόρδη, Holkham Hall Gr. 13. Ματθ. Βλαστάρεως Σύνταγμα κ.ἀ.²

Δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ ξέρομε ἀν τὸν ἴδιο καιρὸ μὲ τὸν Στέφανο δρᾶ καὶ ἄλλος βιβλιογράφος στῆ μονή. Ἡ παραγωγή ὅμως τοῦ Στεφάνου δείχνει ὅτι αὐτὸς τουλάχιστον ἦταν συστηματικὸς ἀντιγραφέας, πού δὲν περιοριζόταν μάλιστα πιά μόνο σὲ ἐκκλησιαστικὰ χφφ, ὅπως οἱ βιβλιογράφοι τοῦ 11ου καὶ τοῦ 12ου αἰώνα.

Τὰ χειρόγραφα του εἶναι ἐπιμελημένα, ἔχουν μικρὰ κοσμήματα καὶ ἀρκετὰ πλούσια ἐρυθρογραφία. (Εἰκ. 7-8). Τὰ χρονολογικά τους στοιχεῖα εἶναι λεπτομερέστατα, σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση καὶ τῶν παλαιότερων βιβλιογράφων τῆς μονῆς. Τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα δὲν ἀπαντᾷ στὰ βιβλία τοῦ Στεφάνου, ἴσως γιατί προορίζονταν ὅλα γιὰ τὴν ἀγορά. ἴσως ὅμως καὶ γιατί εἶχε πιά ἀτονήσει στὴν ἐποχὴ του τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ βιβλιοθήκη.

Πρὶν ἀπὸ τὶς 3 Ἰανουαρίου τοῦ 1416 ὁ Στέφανος γίνεται σκευοφύλακας τῆς μονῆς. Ἀπὸ τὰ 1438 ὡς τὰ 1442 τὸν βρίσκουμε μητροπολίτη Μηδείας νὰ συνεχίζει ἀκόμη τὴν ἀντιγραφή βιβλίων³. Ἡ δραστη-

1. Εὐχαριστῶ θερμότατα τὸν καθηγητὴ κ. Ε. Mioni πού εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μὲ πληροφορήσει σχετικά μὲ τὸ χφ τὰ ἐξῆς : «Il codice è della stessa mano dello Z(anetti) 469 (βλ. παραπάνω τὸν ἀρ. 2). I due codici hanno lo stesso formato, l'identica carta (filigrane) e appartennero entrambi al Bessarione». Σύμφωνα μὲ τὶς πληροφορίες αὐτὲς ταυτίζω καὶ τὸν βιβλιογράφο τοῦ προηγούμενου χφ, ἀρ. 6, μὲ τὸν Στέφανο τῆς μονῆς. Ἐνας Στέφανος ἱερεὺς, ἔγραψε τὸ "Αθωος, Σιμοπέτρας 118 (=Λ. 1386) ἔτ. 1414, ἀλλὰ τὸ χφ δὲν ὑπάρχει πιά, ὕστερα ἀπὸ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1891 (Vogel-Gardthausen, σελ. 405, σημ. 3).

2. R. Barbour, Summary Description of the Greek Manuscripts from the Library at Holkham Hall, Offprint from The Bodleian Library Record, Vol. VI, No. 5 (August 1960). Τὸ χφ δὲν ἔχει βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα, ἀλλὰ τὸ ἀποδίδω στὸν Στέφανο στηριγμένη στὴν καταπληκτικὴ ὁμοιότητα τῆς γραφῆς.

3. Ἀξιοσημείωτη ἡ πληροφορία τοῦ Mioni : τὰ δύο χφφ, τοῦ 1413 καὶ τοῦ 1442, ἀνῆκαν στῆ συλλογὴ τοῦ Βησσαρίωνος, καὶ προέρχονταν ἀσφαλῶς ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ. Γιὰ τὴ δράση τοῦ Στεφάνου ὡς μητροπολίτη βλ. M. Le Quien, Oriens Christianus, τόμ. 1ος, Παρίσι 1740, σελ. 1145-1146. Ὁ Στέφανος παίρνει ἀρνητικὴ θέση στὴν ἐπιστολὴ τοῦ πάπα Εὐγενίου Δ' σχετικὴ μὲ τὴ σύνοδο τῆς

ριότητα τοῦ Στεφάνου, σύμφωνα μὲ τὰ χρονολογημένα χφφ του, καλύπτει τὴν περίοδο 1412-1442, τριάντα χρόνια.

Στοὺς βιβλιογράφους τῆς μονῆς μπορεῖ νὰ περιληφθῇ καὶ ὁ Ἰωάννης Μαγκλαβίτης, πού μὲ τὸ ὄνομά του σώζεται ὁ Σιναΐτικὸς κώδ. ἀρ. 352, τοῦ 1320. Ὁ ἴδιος ἔχει ἀντιγράψει τὸ κτητορικὸ σημείωμα σὲ ἓνα χφ τῆς βιβλιοθήκης (Vindob. Theol. Gr. 3), πράγμα πού δείχνει ὅτι ἀνήκε καὶ αὐτὸς στὴ μονή, εἶχε ἴσως καὶ κάποια ιδιότητα σχετικὴ μὲ τὴ βιβλιοθήκη τῆς¹.

Στὸν 12ο ἢ τὸν 13ο αἰ. ἓνας ἀνώνυμος βιβλιογράφος τῆς μονῆς πρόσθεσε στὸ χφ Λειμῶνος Λέσβου ἀρ. 43 (βλ. παραπάνω τὸν ἀρ. 24) τὸ ἐγκώμιο τοῦ Ἰωάννου Μαυρόποδος γιὰ τὸν ἰδρυτὴ τῆς μονῆς Βάρα.

Ἐπίσης ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ Διοσκορίδου (Chisianus Gr. 53 [F VI 159]) στὸν 15ο αἰ. (βλ. παραπάνω, σελ. 7) ἐργάστηκε στὴ μονή κατὰ παραγγελία τοῦ Ἰσιδώρου, ἐπισκόπου Κιέβου². Εἶναι πολὺ πιθανὸ νὰ ἦταν βιβλιογράφος τῆς μονῆς.

Ἄρκετὰ ἀπὸ τὰ χφφ πού προέρχονται ἀπὸ τὸ ἐργαστήριό τῆς μονῆς κοσμοῦνται ἀπὸ μικρογραφίες ἢ ἐπίτιτλα καὶ ἀρχικὰ κοσμήματα, μερικὰ ἀξιόλογης τέχνης. Δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ ἐξετάσω τὸ θέμα, οὔτε νὰ διαπιστώσω ἂν οἱ ἴδιοι οἱ βιβλιογράφοι ἢ ἄλλοι εἰδικοί ἀσχολήθηκαν μὲ τὴ διακόσμηση τῶν χειρογράφων αὐτῶν. Παραθέτω μόνο ἓναν σύντομο κατάλογο γιὰ λόγους ἐνημέρωσης: EBE 20 (Καλλίνικος), Παντελεήμονος 27 (Λουκάς), Par. Gr. 1570, Vindob. Theol. Gr. 132 καὶ 138, Hist. Gr. 66, Washington, The Freer Gallery of Art 10 (Θεόκτιστος), Par. Gr. 891, Vat. Gr. 537, Μονῆς Λειμῶνος Λέσβου 13, Mare. Gr. VII 25, Monac. Gr. 3 (Ἀρσένιος).

2. Βιβλιογραφικὴ Σχολή (;).

Παράλληλα μὲ τὸ βιβλιογραφικὸ ἐργαστήριό τῆς μονῆς, πού ἀκμάζει στὸ τέλος τοῦ 11ου καὶ στὴν ἀρχὴ τοῦ 12ου αἰώνα, μποροῦμε νὰ ἀναζητήσουμε καὶ μιὰ σχολὴ μὲ δασκάλους καὶ μαθητές, καθὼς καὶ ὀρι-

---

Φλωρεντίας: «Τότε λέγει καὶ ὁ Μηδείας κύρις Στέφανος. Κεῖσθω γὰρ καὶ τοῦτο, ὡς ἠδύσματι, ὅτι ὑβρίζει ἡμᾶς. Καλεῖ γὰρ ἡμᾶς Γραϊκοὺς καὶ τοῦτό ἐστιν ὕβρις». Γιὰ τὴ στάση του αὐτὴ τιμωρήθηκε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα.

1. Σχετικὰ μὲ τὸν Μαγκλαβίτη βλ. καὶ σὲ ἄλλα σημεία τῆς ἐργασίας μου.

2. Premerstein, σελ. 161-2. Weinberger, Beiträge, σελ. 11. Mercati, Scritti, σελ. 93, σημ. 3.

σμένα τυπικά χαρακτηριστικά τῆς γραφῆς ἢ ἄλλες ιδιοτυπίες κοινές στοὺς βιβλιογράφους.

Ἡδη σὲ προηγούμενες σελίδες ἔγινε λόγος γιὰ τὴν παραγωγή τοῦ Θεοκτίστου στὶς ἀρχές τοῦ 12ου αἰ. Εἶναι καλλιγράφος, συνθέτει σὲ στίχους τὰ βιβλιογραφικά του σημειώματα, εἰσάγει πιθανῶς πρῶτος αὐτὸς τὸ ἔμμετρο κτητορικὸ σημείωμα (ἔτ. 1127). Ἡ παραγωγή του προηγεῖται κατὰ λίγα χρόνια ἀπὸ τὸν σύγχρονό του Ἀρσένιο, τοῦ ὁποῦ ἡ γραφή ἔχει πολλὲς ὁμοιότητες μὲ τοῦ Θεοκτίστου. Ἴσως ὁ Ἀρσένιος εἶναι μαθητὴς τοῦ Θεοκτίστου καὶ δάσκαλος ἄλλων νεωτέρων του.

Τὰ κοινὰ τυπικά χαρακτηριστικά (πλατύτερα α, δ, ε καὶ θ κάποτε, κ, λ, υ, φ, χ, ψ, ω, ἀπαλὲς ἀπολήξεις τῶν γραμμάτων) παρουσιάζονται στὸν Θεόκτιστο ὕστερα ἀπὸ τὸ 1127, στὸν Ἀρσένιο στὰ 1137 (τὰ παλαιότερα χφφ του δὲν εἶναι χρονολογημένα). Ὁ Θεόκτιστος προτιμᾷ ὀρισμένες ἐπιτιμήσεις, ἐνῶ ὁ Ἀρσένιος εἶναι πιὸ ἀναλυτικὸς.

Ἴσως μαθητὴς τοῦ Ἀρσενίου εἶναι ὁ βιβλιογράφος τοῦ κώδ. Scorial. Gr. Ω III 15 [18], τοῦ τέλους τοῦ 12ου αἰ. Στὴν ἴδια παράδοση ἀνήκει καὶ ὁ βιβλιογράφος τῶν Vat. Gr. 564 [27] καὶ Par. Gr. 767 [26], τοῦ 13ου αἰώνα¹.

Ἡ ἴδια τεχνοτροπία στὴ γραφή εἶναι χαρακτηριστικὸ πὸς ἀπαντᾷ σὲ μεγάλο ἀριθμὸ χφφ τοῦ 12ου αἰ., ἀλλὰ δὲν εἶμαι σὲ θέση νὰ συσχετίσω τὰ χφφ μεταξὺ τους, ὥστε μὲ βάση τις ἐσωτερικὲς τους ὁμοιότητες νὰ τὰ ὑπαγάγω σὲ σχολὴ τῆς Πέτρας². Γιὰ παράδειγμα δίνω τὸν Vindob. Theol. Gr. 89³, στὸν ὁποῖο ὁ Ehrhard (III, 504, σημ. 2) βρῖσκει μεγάλη ὁμοιότητα μὲ τὸν Monac. Gr. 3, (τὸ πανηγυρικὸ Μαρτίου-Μαῖου, πὸς μαζὶ μὲ ἄλλα δύο τὸ ἀποδίδω στὸν Ἀρσένιο). Ἡ γραφή τοῦ βιβλιογράφου τοῦ Κωνσταντίνου Ταρσίτη εἶναι πιὸ πυκνὴ ἀπὸ τοῦ Ἀρσενίου καὶ τοῦ Θεοκτίστου, μοιάζει ὅμως πολὺ καὶ μὲ τις δύο. Θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθῆ πολὺ καλὰ μαθητὴς τοῦ Θεοκτίστου, ἂν δὲν ἐδῆλωνε στὸ σημείωμά του: «ὁ ἐξ Ἀθηνῶν ἐν Κρήτῃ γεγονώς», πράγμα πὸς

1. Γιὰ τὴ δραστηριότητα τῶν βιβλιογράφων καθὼς καὶ γιὰ τὴν τύχη τῆς βιβλιοθήκης στὸν καιρὸ τῆς φραγκικῆς κατάκτησης δὲν ἔχουμε καμιὰ πληροφορία, παρὰ μόνο ὅτι ἡ μονὴ πέρασε στὰ χέρια τῶν κατακτητῶν.

2. Σχετικὰ βλ. τις ἐργασίες L. Politis, Eine Schreiberschule im Kloster τῶν Ὁδηγῶν, B.Z. 51 (1958) 17-36 καὶ 261-287. J. Irigoien, Pour une étude. Scriptorium, ἔ.ἀ.

3. Lake, V 354 καὶ 355. Vogel-Gardthausen, σελ. 251. Bick, πίν. VII, σελ. 21 (Κωνσταντίνος Ταρσίτης ὁ ἐξ Ἀθηνῶν ἐν Κρήτῃ γεγονώς. Λόγοι πατέρων, 29,5 × 20,5, φφ. 423, 2 σελ., 31-33 στ., Μάιος 1129).

κάνει δύσκολη τὴν πιθανότητα μαθητείας του στὴν Κωνσταντινούπολη. (Χαρακτηριστικὴ καὶ ἡ σημείωση: *Εὐχαριστῶ σοι, Κύριε, πάντων ἕνεκα*, πού θυμίζει ἀνάλογα σημειώματα τοῦ Ἀρσενίου¹).

Μὲ τίς λίγες αὐτὲς ἐνδείξεις δὲν ξέρω ἂν μπορούμε νὰ μιλήσουμε γιὰ σχολὴ βιβλιογραφικὴ ἢ γιὰ μιὰ παράδοση, πού κρατᾷ ὅμως περισσότερο ἀπὸ ἕναν αἰῶνα (τέλος 11ου-13ου). Δὲν διαπιστώνουμε συνεχῆ διαδοχὴ τῶν βιβλιογράφων, οὔτε εἶμαστε ἀκόμη σὲ θέση νὰ προχωρήσουμε σὲ ἔκταση. Ἔτσι γιὰ τὴν ὥρα θὰ μιλοῦμε γιὰ μεμονωμένα παραδείγματα μαθητῆ - δασκάλου, ὥσπου νὰ ἔχουμε περισσότερα στοιχεῖα στὴ διάθεσή μας. Ἄν οἱ περιπέτειες τῆς βιβλιοθήκης στὰ χρόνια τῆς φραγκοκρατίας συνετέλεσαν στὴ διακοπὴ τῆς ἐργασίας καὶ στὴ διαφυγὴ ἢ στὴν καταστροφὴ τῶν χφφ, αὐτὰ εἶναι θέματα γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχει ἀπάντηση.

Γ. ΤΟ ΚΤΗΤΟΡΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ. ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΑΡΙΟΙ

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ τυπικὸ κτητορικὸ σημεῖωμα, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀναγνωρίζουμε τὰ περισσότερα χφφ τῆς βιβλιοθήκης τῆς μονῆς, καὶ ἡ ἐποχὴ στὴν ὁποία παρουσιάζεται. Στὸν 11ο αἰ. οἱ βιβλιογράφοι μνημόνευαν μόνο τὸν ἡγούμενο. Οἱ πληροφορίες μας γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη εἶναι ἐλλιπεῖς καὶ σχετικὰ μὲ τὴ μονὴ καὶ σχετικὰ μὲ τὴ βιβλιοθήκη². Στις ἀρχὲς τοῦ 12ου αἰ. (ἔτ. 1127) πρωτοεμφανίζεται τὸ ἔμμετρο σημεῖωμα ἰδιόχειρο σ' ἕνα χφφ τοῦ Θεοκτίστου (Par. Gr. 1570 [15]). Τὰ ἄλλα τέσσερα χφφ του δὲν ἔχουν τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα, ἴσως γιὰτὶ δὲν προορίζονταν γιὰ τὴ μονὴ. Ὁ Ἀρσένιος, μαθητῆς τοῦ Θεοκτίστου,

1. Ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα χφφ θὰ ἀναφέρω μόνο τὸν Vat. Reg. Gr. 63, ἔτ. 1259-1260, Μηναῖο Νοεμβρίου, γραμμένο ἐν μέρει ἀπὸ τὸν μοναχὸ Βαρλαάμ στὴ μονὴ Γαλησίου κοντὰ στὴν Ἐφεσο. Βλ. Cavalieri-Lietzmann, Specimina Codicum Graecorum Vaticanorum, Βερολίνο καὶ Λιψία 1929, πίν. 36, καὶ A. L. Turyn, Codices Graeci Vaticani saeculis XIII et XIV scripti annorumque notis instructi, Βατικανὸ 1964, σελ. 44, πίν. 19 καὶ 165b. Μιὰ πρώτη μου σκέψη ἦταν νὰ δικαιολογήσω τὴν παρουσία δασκάλου τῆς μονῆς Προδρόμου στὴν περιοχὴ τῆς Ἐφέσου τὸν καιρὸ πού ἡ μονὴ βρισκόταν στὰ χέρια τῶν Λατίνων, ἀφοῦ μάλιστα, σύμφωνα μὲ τίς πληροφορίες πού δίνει ὁ Volk, σελ. 150 κέ., ἡ μονὴ Γαλησίου ἀκμάζει τὸν καιρὸ τῆς αὐτοκρατορίας τῆς Νικαίας. Δὲν μπόρεσα ὅμως, μὲ μιὰ ὄχι πολὺ ἐπίμονη ἔρευνα στις ἐργασίες τῶν Fr. Halkin, Manuscripts galésiotés, Scriptorium 15 (1961) 221 κέ. καὶ N. G. Wilson, Notes on greek manuscripts. 4. Some scribes called Athanasius, Scriptorium 15 (1961) 317 κέ., νὰ καταλήξω σὲ θετικὰ συμπεράσματα, γι' αὐτὸ καὶ ἀφήνω τὴ σχετικὴ ἐργασία γιὰ ἄλλη φορὰ.

2. Βλ. Janin, σελ. 436 κέ.

στά χφφ Par. Gr. 891 [16] και Vat. Gr. 537 [23] (σὲ δύο σημεῖα) γράφει ὁ ἴδιος τὸ σημεῖωμα, πού ἀπομιμεῖται ὀριτμένα τυπικὰ χαρακτηριστικὰ ἀπὸ τῆ γραφῆ τοῦ δασκάλου του. Στὰ χφφ τοῦ πανηγυρικοῦ πάλι [19-21] ὁ ἴδιος ὁ Ἄρσένιος δίνει τὸ σημεῖωμα μὲ νέα ἐμφάνιση τώρα : οἱ τρεῖς στίχοι γράφονται χωρισμένοι καὶ ἡ γραφῆ εἶναι περισσότερο ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὸ πρότυπο τοῦ Θεοκτίστου.

Ἦστερα ἀπὸ τοὺς δύο πρώτους αὐτοὺς εἰσηγητὲς δὲν συναντοῦμε ἄλλους βιβλιογράφους νὰ γράφουν οἱ ἴδιοι στά χφφ τους τὸ σημεῖωμα. (Ἐξάιρεση ὁ γραφέας τοῦ Vat. Gr. 564 [27], πού ἀντέγραψε, σχεδὸν πανομοιότυπο, μὲ πολὺ ἐπιτήδεια ἀπομίμηση τὸ σημεῖωμα τοῦ Θεοκτίστου, ἢ μᾶλλον τοῦ Ἄρσενίου πού μιμεῖται τὸν Θεόκτιστο [βλ. εἰδικότερα Vat. Gr. 537]. Ὁ βιβλιογράφος αὐτὸς ἀνῆκε στὴν παράδοση τῶν δύο δασκάλων). Ἀντίθετα ἀρκετοὶ βιβλιοθηκᾶριοι μεταγενέστεροι ἔχουν γράψει τὰ σημεῖωματα σὲ πολλὰ χφφ τῆς μονῆς. Μόνο πού αὐτοὶ οἱ βιβλιοθηκᾶριοι μένουν ἀνώνυμοι καὶ ἄγνωστοι. Μοναδικὴ ἐξάιρεση ὁ Ἰωάννης Μαγκλαβίτης, πού ἀντιγράφοντας τὸ κτητορικὸ τοῦ Vin-dob. Theol. Gr. 3 σημειώνει : *Ἰωάννης γέγραφε νῦν Μαγκλαβίτης.*

Μιὰ ἔρευνα στά μεταγενέστερα αὐτὰ κτητορικὰ σημεῖωματα δίνει τὰ χαρακτηριστικὰ γραφῆς εἴκοσι ἑνὸς βιβλιοθηκᾶριων (;) τοῦ 12ου—14ου αἰ. (βλ. *Εἰκ. 9 α' - ζ'*).

1-3. Στὸ χφ Πάτμου 30 [9] τρία χέρια, 12ου καὶ 13ου αἰ., δίνουν τὸ σημεῖωμα, τὸ πρῶτο μὲ ἀρκετὰ πιστὴ ἀπομίμηση τοῦ Ἄρσενίου, τὸ δεῦτερο δύο φορές μὲ ἀνειμένη γραφῆ καὶ τὸ τρίτο ἐπίσης μὲ ἀνειμένη γραφῆ.

4. Πολὺ πιστὸ στὴν ἴδια παράδοση, ἄλλο χέρι τοῦ 12ου αἰ. γράφει στὸν Cusanus Gr. 18 [8] τοὺς τρεῖς στίχους ξεχωρισμένους, ὅπως στά χφφ τοῦ πανηγυρικοῦ [19-21].

5. Ἄλλο χέρι, τοῦ 13ου αἰ., στὸν Marc. Gr. 494 [25] δίνει τὸ σημεῖωμα μὲ ἐκδηλὴ τὴν προσπάθεια νὰ ἀπομιμηθῇ τὰ παλαιότερα σημεῖωματα¹.

6. Τὸ σημεῖωμα τοῦ Marc. Gr. VII 25 [20] ἐπαναλαμβάνεται ἡμιτελὲς στὸ φ. Π^v ἀπὸ χέρι τοῦ 13ου αἰ., πού συγγενεῖ μὲ τὴ γραφῆ τοῦ Marc. Gr. 494 (καὶ οἱ ἴδιες ἀνορθογραφίες).

1. Ἰδιαίτερα πρέπει νὰ εὐχαριστήσω τὸν πολὺ εὐγενικὸ αἰδεσιμότατο Rektor τοῦ Hospital N. v. Cues, πού προθυμότατα ἔθεσε στὴ διάθεσή μου τὸ ἑλληνικὸ χφ ἀρ. 18 τῆς βιβλιοθήκης τοῦ καρδινάλου Nicolaus v. Cues καὶ μοῦ ἐπέτρεψε νὰ τὸ φωτογραφίσω, καθὼς καὶ τὸν λέκτορα τῆς ἑλληνικῆς στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Ἀμβούργου κ. Ἄθ. Κακμπύλη, πού μοῦ παραχώρησε μικροφίλμ τοῦ κτητορικοῦ σημεῖωματος τοῦ Μαρκιανοῦ Gr. 494.

7-8. Στὸν Vat. Gr. 537 [23] τὸ σημεῖωμα ἐπαναλαμβάνεται δύο φορὲς (τὸ πρῶτο σχεδὸν ἐντελῶς φθαρμένο). Τὸ δεύτερο σημεῖωμα (13ου αἰ.) ἀπομιμεῖται τὸ ἀρχικό.

9. Ἐνα ἄλλο χέρι τοῦ 12ου αἰ. στὸν Rossianus Gr. 169 [2] μιμεῖται, σχεδὸν ζωγραφίζει, ὀρισμένα τυπικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ θυμίζει πολὺ τὸ χέρι τοῦ σημειώματος τοῦ Cusanus Gr. 18, μόνο ποὺ ἐκεῖνο εἶναι πολὺ πιὸ κομψό.

10. Στὸν Monac. Gr. 3 [21] δύο χέρια 13ου αἰ., ἐπαναλαμβάνουν τὸ σημεῖωμα (φ. 1^v) χωρὶς πιστὴ προσκόλληση στὰ τυπικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς γραφῆς (τὸ δεύτερο ἡμιτελές).

11. Ἀπὸ ἀκαλλιέργητο χέρι τοῦ 13ου αἰ., ποὺ μιμεῖται κάπως τὸν παλιὸ τύπο, εἶναι τὸ σημεῖωμα τοῦ Vindob. Theol. Gr. 3 [12], ἀπὸ ὅπου ἀντέγραψε τὸ δικό του ὁ Ἰωάννης Μαγκλαβίτης.

12. Τὸ σημεῖωμα τοῦ EBE 57 [13], 13ου αἰ., εἰσάγει νέα μορφή γραφῆς, ποὺ μιμεῖται ὅμως καὶ αὐτὴ τὰ παλαιότερα τυποποιημένα χαρακτηριστικὰ.

13. Σχεδὸν πιστὴ ἀντιγραφή – ζωγραφιὰ τοῦ προηγούμενου σημειώματος εἶναι τὸ σύγχρονο μὲ τὸ χφ σημεῖωμα τοῦ Vat. Gr. 647 [28], 14ου αἰ.

14. Στὸ χφ Ambros. Gr. 833 (A 270) [6] ἓνα ἄλλο χέρι τοῦ 13ου αἰ. δίνει μὲ νέα χαρακτηριστικὰ γραφῆς τὸ σημεῖωμα.

15-16. Δύο χέρια τοῦ 14ου αἰ. μιμοῦνται τὸν προηγούμενο τρόπο στὸν Chis. Gr. 41 [7].

17-21. Μιὰ ἄλλη ομάδα σημειωμάτων ἀποτελοῦν αὐτὰ ποὺ μετατρέπουν τὴν ἀνωθυμία αὐτὴ σὲ ἡδε. Προέρχονται ἀπὸ διαφορετικὰ χέρια, ποὺ τὰ δύο, 13ου αἰ., (Scorial. Gr. Ω III 15 [18] καὶ Angel. Gr. 123 = A 1.3 [11] – μιμεῖται τὸ προηγούμενο-) ἔχουν καταπληκτικὴ ὁμοιότητα, ἄλλα δύο, 13-14ου αἰ., στὸν Vat. Gr. 534 [10] διαφέρουν ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ προηγούμενα, ἀλλὰ καὶ μεταξύ τους, καὶ ἓνα, τὸ χέρι ποὺ ἐπαναλαμβάνει τὸ σημ. τοῦ Angel. Gr. (14ος αἰ.), πλησιάζει τὴν παράδοση τοῦ 12ου αἰ.

Τὸ σημεῖωμα δὲν εἶναι πάντα γραμμένο ἀπὸ ἔμπειρο χέρι, κάποτε ἔχει λάθη ὀρθογραφικὰ ἢ ἀντιγραφικὰ, ἄλλοτε γράφεται δύο ἢ τρεῖς φορὲς ἀπὸ σύγχρονα ἢ μὴ χέρια στὸ ἴδιο χφ. Βιβλιοθηκᾶριοι ἢ καὶ ἀπλοὶ ἀναγνώστες τῶν χφφ ἐπιχείρησαν ἴσως νὰ γράψουν ἢ νὰ ἐπαναλάβουν τὸ σημεῖωμα (κάποτε ἡμιτελές ἢ ἀλλοιωμένο). Ἀξιοσημείωτη ἡ στίξη στὸ ἀρχικό σημεῖωμα τοῦ Θεοκτίστου καὶ ἡ πιστὴ ἐπανάληψή της ἀπὸ τὸν Ἀρσένιο (ὄχι στὰ Πανηγυρικὰ). Παραλλαγή στὴ στίξη δίνουν τὰ Πάτμου 30 [9], χέρι 13ου αἰ., Cusanus Gr. 18 [8], Russia-

nus Gr. 169 [2], Vindob. Theol. Gr. 3 [12] (Μαγκλαβίτης), EBE 57 [13], Vat. Gr. 647 [28], Chisianus Gr. 41 [7] με κόμμα ύστερα από την άντωνυμία αὐτή. Τὸ ἴδιο κόμμα περνᾷ καὶ στὴν παραλλαγή με τὴν άντωνυμία ἡδε.

Ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν σημειωμάτων καὶ τῶν χειρῶν μέσα στὸν ἴδιο αἰῶνα μᾶς ἐπιτρέπει νὰ μιλήσουμε γιὰ μιὰ ἀνανεωτικὴ προσπάθεια στὸν τομέα τῆς βιβλιοθήκης, ὕστερα ἴσως ἀπὸ τὶς ζημιές τῆς φραγκικῆς κατάκτησης. Ἀξιοσημείωτο ὅτι στὴν ἐποχὴ αὐτὴ δὲν μᾶς σώζεται τὸ ὄνομα οὔτε ἐνὸς βιβλιογράφου πού νὰ δείχνῃ τὴ δημιουργικὴ δραστηριότητα βιβλιογραφικοῦ ἐργαστηρίου, δὲν πρέπει ὅμως καὶ νὰ ἀγνοήσουμε τὸν ἀνώνυμο συνεχιστὴ τῆς παράδοσης τοῦ Ἀρσενίου, πού ἔγραψε τοὺς δύο τόμους τοῦ Πανηγυρικοῦ στοὺς Vat. Gr. 564 καὶ Par. Gr. 767.

Ἄλλοι γνωστοὶ τιτλοῦχοι τῆς μονῆς εἶναι ὁ «νοτάριος» καὶ βιβλιογράφος τοῦ 1071 Καλλίνικος, ὁ «σκευοφύλαξ» καὶ βιβλιογράφος Στέφανος, ἀργότερα μητροπολίτης Μηδείας, τοῦ 15ου αἰ., καὶ ὁ μοναχὸς Ναθαναήλ, «νοσοκόμος» στὸν ξενώνα (=νοσοκομεῖο) τοῦ Κράλη, πού ἐνδιαφέρθηκε καὶ δαπάνησε γιὰ τὴν ἀνανέωση τῆς στάχωσης τοῦ Διοσκορίδη τῆς Βιέννης. Ἡ ὑπογραφή τοῦ μοναχοῦ Ναθαναήλ σώζεται σὲ ἓνα ἔγγραφο τῆς μονῆς τοῦ 1395, στὸ ἴδιο πού ὑπογράφει καὶ ὁ Νεόφυτος Προδρομηνός. Ἀξιοσημείωτη ἡ χρονολογία αὐτὴ, πού συνδέει τοὺς δύο ἄνδρες, αὐτὸν πού χρησιμοποίησε ὡς πρότυπο καὶ αὐτὸν πού ἀνανέωσε τὸν Διοσκορίδη¹. Ὁ Ἰωάννης Χορτασμένος, πατριαρχικὸς νοτάριος καὶ ἀργότερα μητροπολίτης Σηλυβρίας, δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν βρισκόταν σὲ σχέσεις με τὴ μονὴ καὶ τὴ βιβλιοθήκη τῆς².

Δ. ΒΙΒΛΙΟΦΙΛΟΙ ΗΓΟΥΜΕΝΟΙ ΠΟΥ ΜΝΗΜΟΝΕΥΟΝΤΑΙ ΣΕ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ

Νικόλαος (τέλος 11ου αἰ.).

Μνημονεύεται σὲ τρία χφφ: EBE 20, ἔτ. 1071, Par. Gr. 1617, ἔτ. 1071, Παντελεήμονος 27 (Λ. 5533), ἔτ. 1072 [3-5]. Γιὰ δικό του λογαριασμὸ ἔγραψε ὁ Λουκάς τὸ χφ 5.

Μάξιμος (ἀρχὴ 12ου αἰ.).

Μνημονεύεται σὲ δύο χφφ: Par. Gr. 1570, ἔτ. 1127, καὶ Par. Gr.

1. Βλ. παραπάνω, σελ. 26, σημ. 1.

2. H. H u n g e r, Johannes Chortasmenos, ein byzantinischer Intellektueller der späten Paläologenzeit, Wiener Studien 70 (1957) 153-163. H. - G. B e c k, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, Μόναχο 1959, σελ. 793. Βλ. καὶ ἐδῶ παραπάνω, σελ. 7.

891, ἔτ. 1136 [15-16]. Ὁ Μάξιμος «προτρέπει» τὸν βιβλιογράφο Θεόκτιστο γιὰ τὴν ἀντιγραφή ἑνὸς χφ [15]· καὶ ὁ βιβλιογράφος Ἀρσένιος γράφει τὸ χφ 16 «ἐξ ἐπιταγῆς καὶ συλλογῆς» τοῦ ἴδιου ἡγουμένου. Ἄν λάβουμε ὑπόψη μας ὅτι καὶ τὰ δύο αὐτὰ χφφ ἔχουν τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα τῆς μονῆς μετὰ τὸ χέρι τῶν βιβλιογράφων τους, διαπιστώνουμε ὅτι ὁ Μάξιμος ἔκανε τὶς παραγγελίες του γιὰ τὸν πλουτισμὸ τῆς βιβλιοθήκης.

Οἱ δύο ἡγούμενοι ἔχουν συνδέσει τὸ ὄνομά τους μετὰ τὴ συλλογὴ τῶν χφφ τῆς μονῆς καὶ μετὰ τὸ βιβλιογραφικὸ ἐργαστήριό της.

Ε. ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ

Ἡ μονὴ ιδρύθηκε τὸν 6ο αἰώνα¹ καὶ ἀνακαινίστηκε τὸν 12ο. Τὸν 11ο αἰώνα μόνασε σ' αὐτὴν ὁ Ἰωάννης Μαυρόπουλος, ἀργότερα μητροπολίτης Εὐχαΐτων². Οἱ πρῶτες πληροφορίες γιὰ τὴ βιβλιοθήκη της προέρχονται ἀπὸ τὸν 11ο αἰώνα.

Στὸ β' μισὸ τοῦ αἰώνα αὐτοῦ δροῦν στὴ μονὴ τρεῖς βιβλιογράφοι, οἱ Καλλίνικος, Κύριλλος καὶ Λουκάς, κάτω ἀπὸ τὴ φωτισμένη ἡγεσία τοῦ ἡγουμένου Νικολάου. Ἀπὸ τὸν καθένα τους σώζεται ἓνα χφ [ἀρ. 3-5], ποὺ μνημονεύει τὸ ὄνομα τοῦ ἡγουμένου. Τὰ ἄλλα χφφ τῆς ἴδιας ἐποχῆς ἔχουν τὸ κτητορικὸ σημεῖωμα μετὰ μεταγενέστερο χέρι. Γιὰ κανένα ἀπ' αὐτὰ δὲν ἔχουμε στοιχεῖα ποὺ νὰ δείχνουν ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὸ ἐργαστήριό τῆς μονῆς.

Στὴν ἀρχὴ τοῦ 12ου αἰ. εἶναι γνωστοὶ δύο βιβλιογράφοι καὶ διδάσκαλοι, ὁ Θεόκτιστος καὶ ὁ Ἀρσένιος, μετὰ ἀρκετὰ πλοῦσια παραγωγὴ ὁ καθένας, καὶ ὁ ἡγούμενος Μάξιμος, καλλιεργημένος μοναχός. Τὸν αἰώνα αὐτὸν ἔχουμε καὶ τὴν ἀκμὴ τῆς μονῆς³, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται καὶ μετὰ τὸν πλουτισμὸ καὶ τὴ συστηματοποίηση τῆς βιβλιοθήκης.

Στὸ τέλος τοῦ 12ου αἰ. καὶ στὶς ἀρχές τοῦ 13ου δύο ἀνόνημοι μαθητὲς – συνεχιστὲς τοῦ Ἀρσενίου γράφουν χφφ τῆς βιβλιοθήκης. Μιὰ σκοτεινὴ περίοδος ἀρχίζει μετὰ τὴ φραγκικὴ κατάκτηση (1204-1261). Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δὲν ἔχουμε καμιὰ μαρτυρία γιὰ τὴν τύχη τῶν μοναχῶν καὶ τῆς βιβλιοθήκης. Ταξίδεψαν τὰ χφφ πρὸς τὴ δύση, καταστράφηκαν ἢ πέρασαν σὲ καινούριους κατόχους; Ἐφυγαν οἱ μοναχοὶ πρό-

1. Σχετικὰ μετὰ τὴν ἱστορία τῆς μονῆς βλ. Janin, σελ. 436 κέ. καὶ Volk, σελ. 64 κέ.

2. Βλ. H. - G. Beck, ἔ.ἀ., σελ. 555.

3. Ὁ Εὐστάθιος μιᾶ γιὰ τὸν πλοῦτο τῆς μονῆς στὴν ἐποχὴ αὐτὴ (Janin, Volk).

σφυγες πρὸς τὴ Νίκαια¹; Τὸ γεγονός εἶναι ὅτι τὰ χρόνια αὐτὰ ἡ μονὴ βρίσκειταί στὰ χέρια τῶν Λατίνων.

Ἀξιοσημείωτο εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ βιβλιοθήκη στὸν 13ο αἰώνα. Ἴσως εἶναι μιὰ νέα προσπάθεια πλουτισμοῦ τῆς μὲ παλαιότερα χφφ, ἴσως γιὰ περισσότερη ἀσφάλεια γράφουν οἱ βιβλιοθηκάριοι καὶ στὰ παλιὰ χφφ ποὺ σώθηκαν τὸ κτητορικὸ σημείωμα. Στὰ 1308 ἡ μονὴ ἀπειλήθηκε ἀπὸ πυρκαϊά.

Στὰ μέσα τοῦ 14ου αἰ. λαμπρὴ φυσιογνωμία εἶναι ὁ Νεόφυτος Προδρομηνός, γνωστὸς συγγραφέας καὶ βιβλιογράφος. Στὸ α' μισό τοῦ 15ου αἰ. ὁ «σκευοφύλαξ» καὶ βιβλιογράφος Στέφανος γίνεται μητροπολίτης Μηδείας.

Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ βιβλιοθήκη συνεχίζεται καὶ στὸν 14ο αἰώνα. Τὸ κτητορικὸ σημείωμα γράφεται ἀκόμη σὲ παλαιὰ χφφ ἀπὸ βιβλιοθηκάριους τοῦ αἰώνα αὐτοῦ. Στὰ 1463 ἕνα χφφ τῆς μονῆς τοῦ μεγάλου Δουκὸς τῆς Σηλύβριας, ἴσως μαζί καὶ ἄλλα βιβλία ἢ κειμήλια², δίνεται «δανεικὸ» στὴ μονή. Ἡ σημείωση ὅτι τὸ βιβλίον καὶ τὰ «έτερα» θὰ ἐπιστραφοῦν («ὅταν ἔλθῃ τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἐν ὅλῃ τῇ κτίσει») δείχνει πὼς τὰ ἀντικείμενα παραδόθηκαν γιὰ φύλαξη μᾶλλον παρὰ γιὰ ἐνίσχυση στὴ μονή· αὐτὸ σημαίνει πὼς πρέπει νὰ εἶχε ἀκόμη κάποια δύναμη. Τὸν ἴδιο χρόνο ὁ Μεχμέτ Β' τὴν παραχώρησε στὴ χριστιανὴ μητέρα τοῦ μεγάλου βεζύρη Μαχμούτ πασᾶ³. Οἱ τελευταῖες πληροφορίες μᾶς δίνονται ἀπὸ τὸν Στέφανο Gerlach, στὰ 1578, ὅτι ἡ ἐκκλησία εἶχε κλείσει, γιατί συνόρευε μὲ τζαμί. Ὑπῆρχαν ὥστόσο μερικὰ κελιά ποὺ τὰ κατοικοῦσαν μοναχὲς⁴.

Πολλὰ ἀπὸ τὰ χφφ τῆς μονῆς ἔμειναν ὡς τὸν 15ο αἰώνα στὴν κατοχὴ τῆς βιβλιοθήκης τῆς. Ἐνδιαφέρον θὰ παρουσίαζε ἡ παρακολούθηση τῆς τύχης ὄλων τῶν χφφ, ἂν ὑπῆρχαν τὰ σχετικὰ στοιχεῖα. Μποροῦμε ὅμως νὰ ἀναφέρουμε μερικὲς περιπτώσεις. Δύο χφφ τοῦ Στεφάνου, ἀργότερα μητροπολίτη Μηδείας, ἀνῆκαν στὴ συλλογὴ τοῦ Βησσαρίωνα

1. Μερικὲς ὑποθέσεις πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτῆ βλ. ἐδῶ παραπάνω, σελ. 31, σημ. 1.

2. Βλ. καὶ σελ. 15, ἀρ. 7.

3. Ἡ χρονολογία ἀπὸ τὸν V o l k, σελ. 65, ὅπου καὶ ἡ βιβλιογραφία, σημ. 10.

4. A. M o r d t m a n n, Βογδάν Σεράι, ἡτοι ἡ μονὴ τοῦ ἐνδόξου προφήτου προδρόμου καὶ βαπτιστοῦ Ἰωάννου ἡ ἐπιτεκνημένη τῆς Παλαιᾶς Πέτρας, ΕΦΣΚ, Παράρτ. 19ου τ., Ἀρχαιολογικὴ Ἐπιτροπὴ, Κπολη 1891, σελ. 3-9. J a n i n, σελ. 439. Βλ. καὶ S. C i r a c, Tres monasterios de Constantinopla visitados por Españoles en el año 1403. Revue des Études Byzantines 19 (1961) 358-381, καὶ εἰδικὰ 366-367.

καί πέρασαν στή Μαρκιανή Βιβλιοθήκη¹. Τò χφ Monac. Gr. 3 [21] ἀνῆκε στὸν 15ο αἰ. στὶς Βλαχέρνες, καί πρὶν ἀπὸ τὸ 1577 βρισκόταν κίβλας στήν Τυβίγγη². Τὰ τρία χφφ τοῦ Θεοκτίστου ποὺ βρίσκονται στή Βιέννη τὰ ἀγόρασε στήν Κωνσταντινούπολη ὁ Augerius von Busbeck στὰ 1562. Καί τὸ χφ τοῦ Διοσκορίδη τῆς Βιέννης [1] ἀγοράστηκε στήν Κωνσταντινούπολη ἐπίσης, ἀπὸ τὸν ἴδιον, στὰ 1569. Τὸ Μαρκιανὸ χφ VII 25 [20] ἔχει κτητορικὰ σημειώματα τοῦ 15ου καὶ τοῦ 16ου αἰ. ἀπὸ τῆς μονῆς Περιβλέπτου «ἔγγιστα τῆς Ψαμμαθείου» καί ἀπὸ τὴν «ἀγ. Αἰτερὶνῆ τῶν Συναϊτῶν», προφανῶς τὸ μετόχι στὸ Ἡράκλειο τῆς Κρήτης, ἀπ' ὅπου ὕστερα πέρασε στή Βενετία. Τὸ EBE 57 [13] στὸν 14ο αἰ. ἀγοράστηκε καί ἀφιερώθηκε στή μονὴ τῶν Νοσσιῶν στήν Κωνσταντινούπολη καί ἀργότερα βρέθηκε στήν Καστοριά³. Ὁ Ambros. Gr. 833 [=A 270 inf] [6] ἀγοράστηκε ἀπὸ τὴν Κέρκυρα. Ὁ Par. Gr. 1570 ἀνῆκε στὰ 1529 στὸν «ἄρχοντα Σαμψῶν»⁴.

Δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ ξέρουμε πόσο μεγάλος ἀριθμὸς χφφ σωζόταν στή βιβλιοθήκη ὡς τὸ τέλος, οὔτε τί μεσολάβησε ὥσπου νὰ φύγουν πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ πρὸς τὴ Δύση. Ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ διάλυση τῆς βιβλιοθήκης καί τὴν καταστροφὴ ἀπὸ τοὺς γενιτσάρους μὲ τὴν Ἄλωση⁵, δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πῶς ὀπωσδήποτε προηγήθηκε ἄλλη μιὰ φθορὰ στὰ χρόνια 1204-1261.

Ἡ βιβλιοθήκη τῆς μονῆς Προδρόμου - Πέτρας, σύμφωνα μὲ τὸν κατάλογο ποὺ προηγήθηκε, περιεῖχε κατὰ καιροὺς τὰ παρακάτω εἶδη βιβλίων⁶:

1. Θεολογικά : α) Καινὴ Διαθήκη : Εὐαγγέλιο Ἰωάννου καί ὑπόμνημα [8], Τέσσερα Εὐαγγέλια [11], [13].

β) Λόγοι πατέρων : Χρυσοστόμου, Ὑπομνήματα στὸ Εὐαγγέλιο τοῦ Ματθαίου [10], [12], [23], στήν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολὴ [2], Ὁμιλίαις Μ. Βασιλείου καί Γρηγορίου Νύσσης [6], Ὁμιλίαις Μ. Βασιλείου

1. Βλ. τὴν πληροφορία τοῦ κ. Mioni, παραπάνω, σελ. 28, σημ. 3.

2. Τὴ χρονιά αὐτὴ τὸ μελέτησε καί τὸ ἀντέγραψε ὁ Κρούσιος.

3. Βλ. καὶ παραπάνω, σελ. 10, σημ. 3.

4. Βλ. τὴ σημ. 5 τῆς σελ. 10. Ἀκόμη καί στὸ τέλος τοῦ περασμένου αἰῶνα τὸ χφ Παντελεήμονος 27 [5] ἄλλαξε βιβλιοθήκη. (Βλ. παραπάνω, σελ. 8, σημ. 6).

5. E. J a c o b s, Untersuchungen zur Geschichte der Bibliothek im Serai zu Konstantinopel, Heidelberg 1919, σελ. 1-7 [Sitzungsberichte d. Heidelberger Akademie d. Wissenschaften. Phil.-hist. Cl., Jahrg. 1919, 24. Abh.]. A. M o r d t m a n n, ἑ.ἀ. R. J a n i n, Les églises byzantines du Précurseur à Constantinople, Échos d'Orient 37(1937)332.

6. Ἡ εἰδολογικὴ κατάταξη τῶν χειρογράφων σύμφωνα μὲ τὴ διαίρεση τοῦ Α. Π ο λ ί τ η, Ὁδηγὸς καταλόγου χειρογράφων, ἑ.ἀ., σελ. 49-104.

[9], Θ. Στουδίτου, Μικρά Κατήχησις [15], Θεοφυλάκτου Βουλγαρίας, Ἔργα [28], Μ. Ἀθανασίου, ἔργα κ.ἄ. [18], Πανηγυρικά : Σεπτεμβρίου-Νοεμβρίου [19], Δεκεμβρίου-Φεβρουαρίου [20], Μαρτίου-Μαΐου [21], Κυριακή Τελώνου καὶ Φαρισαίου-Σάββατο Λαζάρου [26], Κυριακή Βαΐων Κυριακή ἁγ. Πάντων [27].

γ) Βίοι καὶ Μαρτύρια ἁγίων [7].

δ) Διάφορα [25].

2. Λειτουργικά : α) Ἀναγνώσματα Π. Διαθήκης [4].

β) Εὐαγγελιστάριο [5].

γ) Μηναῖα : Μαρτίου-Αὐγούστου [3], Νοεμβρίου [15], Φεβρουαρίου [22], Μαΐου-Ἰουνίου [24].

δ) Τυπικὸ [17].

ε) Λειτουργία Προηγιασμένων [14].

3. Ἱατρικὸ : Διοσκορίδης [1].

Τὰ βιβλία ἀνταποκρίνονται στὰ εἰδικὰ ἐνδιαφέροντα τῆς μονῆς. Ἡ βιβλιοθήκη δὲν εἶχε μουσειακὸ χαρακτήρα, ἀλλὰ χρησίμευε γιὰ τὶς πνευματικὲς ἀνάγκες τῶν μοναχῶν, γι' αὐτὸ καὶ περιεῖχε κατὰ προτίμηση ἔργα θεολογικά. Τὰ λειτουργικά, ποὺ ἀνῆκαν στὸ ναό, σπανίζουν στὸν κατάλογό μας. Ὁ Διοσκορίδης εἶναι ἡ μόνη ἐξάιρεση μὴ θεολογικοῦ βιβλίου.

Τὸ πνευματικὸ ἔργο τῆς μονῆς καὶ τοῦ βιβλιογραφικοῦ ἐργαστηρίου της πρέπει νὰ ἐπεκτεινόνταν καὶ στὴ Σχολή (Καθολικὸν Μουσεῖον) ποὺ λειτουργοῦσε στὸν ξενώνα (=νοσοκομεῖο) τοῦ Κράλη. Ὁ ξενώνας ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Σέρβο Κράλη Στέφανο Οὐρεσι (1282-1320)¹ καὶ ἡ σχολὴ πρέπει νὰ λειτούργησε πρὶν ἀπὸ τὸ 1406 ἐπὶ Μανουὴλ Β' (1391-1425)². Ἡ νέα στάχωση τοῦ Διοσκορίδη τῆς Βιέννης (βλ. σελ. 7), οἱ προσωπικότητες τοῦ Ἰωάννη Χορτασμένου καὶ τοῦ μοναχοῦ «νοσοκόμου» Ναθαναὴλ σχετίζονται πιθανῶς μὲ τὴ σχολή. Ἀλλὰ καὶ ὁ βιβλιογράφος Στέφανος (σελ. 26 κέ.) πρέπει νὰ ἔχη γράψει χειρόγραφα γιὰ τὶς ἀνάγκες της (βλ. π.χ. τὸν ἱατρικὸ Laurent. Plut. 75, 11). Δὲν ξέρω ἂν θὰ ἔπρεπε νὰ συσχετισθῇ μ' αὐτὴν καὶ ὁ Νεόφυτος Προδρομηνός, συγγραφέας καὶ βιβλιογράφος βοτανικῶν καὶ ἱατρικῶν ἔργων (14ος αἰ., βλ. σελ. 24 κέ.).

ΕΛΕΝΗ Δ. ΚΑΚΟΥΛΙΔΗ

1. (βλ. καὶ παραπάνω, σελ. 20, σημ. 1).

2. F r. F u c h s, Die höheren Schulen von Konstantinopel im Mittelalter [Byzantinisches Archiv, Heft 8], Στουτγάρδη 1926, σελ. 71-72. Τάσσο Ἀθ. Γριτσοπούλου, Πατριαρχικὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, Τόμ. Α', Ἀθ. 1966 [Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Φιλεκπαιδευτικῆς Ἐταιρείας, ἀρ. 37]. N. G. W i l s o n, The Libraries of the Byzantine World. Greek, Roman and Byzantine Studies [Duke University] 8 (1967) 53-80, εἰδικὰ σελ. 64 (Monastik Libraries).

EYPETHPIO KΩAIKΩN

- Ἀθήνα, *EBE* 20 : 8, 16, 29, 34
57 : 6, 10, 33, 34, 37 1481 : 25
- Ἀθῶς, *Λιονισίου* 8 : 19 83 : 22, 23
194 : 25, 26 *Παντελεήμονος* 27 : 8,
17, 29, 34
- Βενετία, *Marc. Gr. V* 13 : 25 VII 25 :
11, 23, 32, 37 157 : 28 469 : 26
494 : 12, 32
- Βερολίνο, *Philip. Gr.* 1555 : 26
1570 : 25
- Βιέννη, *Hist. Gr.* 66 : 20, 29 *Med.*
Gr. I : 7, 14, 37 *Theol. Gr.* 3 : 5,
10, 29, 32, 33, 34 42 : 15 89 : 30
132 : 20, 29 138 : 20 *Suppl.*
167 : 27
- Cues a. Mosel, *Cusanus Gr.* 18 : 9,
32, 33
- Escorial, *Scorial. Gr. Ω. III* 15 : 11,
30, 33
- Κωνσταντινούπολη, Οἰκουμ. Πατριαρ-
χείον, *Παναγ. Καμαριωτ.* 48 : 15
- Leningrad, *Gr.* 309 : 10
- Λέσβος, *Μονῆς Λειμῶνος* 13 : 6, 11, 23
43 : 12, 29
- Λονδίνο, *Br. Mus. Addit.* 11729 : 27
- Μιλάνο, *Ambros. Gr.* 270 : 14 833 :
9, 32, 37 *Archivio del Capit.*
Metrop. 3 : 25
- Μόναχο, *Monac. Gr.* 3 : 4, 11, 23, 29,
30, 33, 37 186 : 14
- Μόσχα, *Synod.* 293 : 12
- Ἄξφορδη, *Bodl. Misc. Gr.* 278 : 25
Holk. Hall Gr. 13 : 28
- Padova, *Bibl. Semin.* 194 : 7, 14, 25,
26
- Παρίσι, *Par. Gr.* 571A : 26 767 :
13,, 34 891 : 11, 21, 29, 32, 35
1570 : 10, 19, 21, 29, 31, 34, 37
1617 : 8, 16 1928 : 25 2256 :
25 2286 : 6, 24, 25, 26 2359 :
25 2511 : 25 **Regius Gr.* 618 :
5, 6 *Regius 957* : 6 *Suppl. Gr.*
20 : 26 684 : 25 *Réserve Te¹³⁸*
27 : 25
- Πάτμος, 30 : 9, 32, 33 265 : 11
428 : 25
- Ρώμη, *Vat. Gr.* 209 : 25 246 : 25
534 : 9, 33 537 : 12, 22, 23, 32,
33 564 : 6, 13, 32, 34 647 : 13,
33, 34 1018 : 24, 25 1191 : 22
Chis. Gr. 41 : 6, 9, 33, 34 53 :
7, 29 *Palat. Gr.* 77 : 25 *Ross.*
Gr. 169 : 6, 8, 33 *Urbis. Gr.*
80 : 25 96 : 27 *Angel. Gr.* 123 :
10, 33
- Σινά, 352 : 5, 6, 27 1320 : 5
- Tübingen, *Tubing. Mc* 62 : 5, 6
- N. Ὑόρκη, *Pierpont Morgan Libr.* 652 :
13
- Φλωρεντία, *Laur. Plut.* 75, 11 : 26
- Washington, *The Freer Gall. of Art*
10 : 21, 29